

NAUJAS POŽIŪRIS Į EILINĮ ANGLŲ SKAITYTOJĄ: ĮVADAS Į AUDITORIJŲ ISTORIJĄ

Jonathan Rose | Department of History, Drew University
Madison, NJ 07940 USA
E-mail: jerose@drew.edu

1957 metais Richardas Altickas pristatė savo novatorišką knygą „Eilinis anglas skaitytojas“ kaip „preliminarų žemėlapių plačios, dar beveik neištirtos teritorijos, kuri laukia savo tyrinėtojų <...>. Tai yra erdvė, – drįso teigti jis, – iš tiesų šimtams mokslinių studijų, kurios šičia tik nusakomos.“¹ Tačiau vėliau R. Altickas apgailestavo, kad per daugiau kaip tris dešimtmečius „nedaug buvo nuveikta plečiant „Eilinio anglo skaitytojo“ tyrimus: nors nuorodas į knygą nuolat regiu straipsnių išnašose, bet nerandu nieko, kas rodytų, jog jų autoriai stengtųsi užpildyti žemėlapi, kurio kontūrus nubraižiau.“²

Iš tiesų, atskiri istorikai pastūmėjo į priekį tyrimus viešųjų bibliotekų, mechanikos institutų, knygų prekybos, laikraščių ir periodikos leidybos, viešojo lavinimo, ekonominės ir socialinės autorystės, leidybos istorijos ir kitose srityse, kurių tyrimams R. Altickas³ atvėrė kelius. Faktiškai dabar priėjome tašką, kai „Eilinis anglas skaitytojas“ vadinamas „senąja knygos istorija“ – tai sritis, kuri apima leidybos įmonių kronikas, bibliotekų katalogų ir įrašų apie išduodamus leidinius analizę ir apskritai stengiasi nustatyti, kokias knygas turėjo arba skaitė konkretūs skaitytojų kontingentai. Šiandien, kaip pastebėjo Davidas Hallas, mes turime „naująją“ knygos istoriją, kuriai „pradėjo rūpėti skaitymo veiksmas, tai reiškia, ne vien tai, kas skaitoma, bet ir tai, kaip skaitoma, arba skaitymo procesas. Mes pradėjome suprasti, kad spaudinio naudojimo būdas ir supratimas su laiku keitėsi.“ Šį procesą septynioliktojo amžiaus Anglijoje tyrė Margareta Spufford, tą patį procesą Konektikuto upės slėnyje po Amerikos revoliucijos nagrinėjo Williamas Gilmore’as, o Robertas Darntonas tyrinėja skaitymo istoriją moderniosios Europos ankstyvuojau laikotarpiu. Naujieji

1 ALTICK, Richard D. *The English common reader*. Chicago, 1957, p. 8–9.

2 Susirašinėjimas su autoriumi, 1988 m. gegužės 2 d.

3 Daugumą šių darbų Robertas Darntonas apžvelgia knygos *The kiss of Lamourette*. New York, 1990, 7-ame skyriuje.

knygos istorikai kreipia dėmesį į pasekmes „skaitymo revoliucijos“, kuri nuvilnijo abipus Atlanto apie 1800-uosius metus, kai ėmė eksponentiškai augti knygų bei periodinių leidinių gamyba ir vartojimas, kai skaitymas tapo ne ypatingos progos, o kasdieniu įpročiu, ir kai bendras skaitymas garsiai palaiapsniui užleido vietą skaitymui tyliai ir vienumoje⁴.

Tačiau vienu svarbiu atžvilgiu R. Altickas buvo teisus teigdamas, kad jo nurodytas tyrimų laukas liko apleistas. Senoji knygos istorija tyrinėjo, ką žmonės skaitė ir ar mokėjo skaityti, naujoji knygos istorija tyrinėja, kaip jie skaitė, tačiau nė viena rimtai nesigilino į masių intelektualų atsaką į skaitymą. Knygoje „Eilinis anglas skaitytojas“ iš tiesų tik vienas skyrius pavadintas „Savamokslis skaitytojas“ (*The self-made reader*), bet visas knygos turinys kreipiamas į šią temą. Tačiau nuo to laiko vargu ar kas nors bandė sistemingai atsakyti į esminį R. Alticko iškeltą klausimą: „Kaip tekstai keičia paprastų (ne profesionalių) literatūros skaitytojų mąstymą ir gyvenimą?“

Žinoma, visokiausių rūšių kritikai – nuo literatūros istorikų iki avangardistiškiausių teoretikų – mėgino išskirti ideologines žinias, kurias knygos siunčia skaitytojams. Bet sprendami apie skaitytojų atsaką jie dažniausiai daro bent vieną iš šių įprastinių klaidų:

- pirma, visa literatūra yra politiška ta prasme, kad ji visuomet veikia politinę skaitytojo sąmonę;
- antra, konkretaus teksto įtaka yra tiesiog proporcinga jo apyvartai;
- trečia, „populiaroji“ kultūra turi kur kas daugiau sekėjų negu „aukštoji“ kultūra, todėl ji tiksliau atspindi masių pažiūras;
- ketvirta, „aukštoji“ kultūra linkusi stiprinti esamos socialinės ir politinės tvarkos priimtinumą (ši prielaida plačiai priimta tiek kairiuju, tiek dešiniuju); ir
- penkta, „didžiųjų knygų“ kriterijus nustato išimtinai socialinis elitas. Eiliniai skaitytojai arba tų kriterijų nepripažįsta, arba juos pripažįsta iš pagarbos elito nuomonei.

Mano paties atliktas Britanijos darbininkų klasei priklausančių skaitytojų tyrimas (ir kiti naujausi skaitymo istorijos tyrinėjimai) nepatvirtina nė vienos iš šių prielaidų. Net jei literatūra yra specialiai propagandinė, ji dažnai nedaro apčiuopiamos įtakos skaitytojo politinėms pažiūroms arba daro visai ne tokį poveikį, kokio tikėjosi autorius ar leidėjas. Autoriai, kuriuos mes dabar laikome „elitiniais“, dažnai turėjo kur kas didesnę įtaką masinei skaitytojų auditorijai negu „populiarūs“ autoriai, net jei pastarieji parduodavo akivaizdžiai daugiau knygų. Neišsilavinę skaitytojai sugebėdavo atrasti savo pačių „didžiąsias knygas“, nesivadovaudami vyraujančia apsišvietusios visuomenės nuomone. O kla-

sikiniai kūriniai anaipol neskatino eilinių skaitytojų taikstyti su esamu *status quo*, bet greičiau sužadindavo jų lūkesčius ir nepasitenkinimą.

Minėtų penkių klaidų šaknys glūdi daug gilesnėje metodologinėje klaidoje – galime ją pavadinti suvokimo raktu (argumentavimo klaida, kai teksto poveikį auditorijai bandoma atskleisti tiriant patį tekstą). Vadinasi, kritikas daro prielaidą, kad viskas, ką autorius sudėjo į tekstą (ar viskas, ką kritikas sugebėjo įskaityti tame tekste), ir yra žinia, kurią gauna eilinis skaitytojas – bet kritikas netyrinėja jokio kito skaitytojo atsako, išskyrus savo paties. Pavyzdžiui, J. S. Bratton knygoje „Karalienės Viktorijos laikų vaikiškos grožinės literatūros poveikis“ pateikia solidų Viktorijos laikų vaikų grožinės literatūros turinio, autorių, leidybos, publikavimo, gamybos, ekonomikos, platinimo, stilistinių motyvų, konvencijų ir literatūros šaltinių tyrinėjimą, tačiau tai nieko nepasako apie literatūros poveikį skaitytojams; autorė palieka mums patiems ekstrapoliuoti tą įtaką iš pateiktos netiesiogiai susijusios informacijos⁵. Literatūros teoretikai dažniausiai skaitytojus traktuoja paviršutiniškai, kaip antai Franco Morettis, kuris iškilmingai skelbiasi sukūręs „literatūros formų sociologiją“, bet pateikia jokiais tyrimais neparemtus teiginius, pavyzdžiui: „Detektyvai masių sąmonėje prasklaido „klasikinės“ buržuazinės kultūros individualistinių etosą.“ Akivaizdu, kad F. Morettis nė nemanė pasiklausti masių, kaip jos skaito detektyvus⁶.

Galima būtų tikėtis, kad skaitytojo atsako mokyklai priklausantys literatūros kritikai imsis tokio pobūdžio sociologinių tyrinėjimų. Tačiau didžioji jų dalis tik spėlioja apie hipotetinio skaitytojo atsaką, tokio kaip Wolfgango Iserio „numanomas skaitytojas“ (*implied reader*), Stanley'o Fisho „informuotas skaitytojas“ (*informed reader*), Jonathano Cullerio „kvalifikuotas skaitytojas“ (*qualified reader*) ar Michaelo Riffaterio „superskaitytojas“ (*superreader*). Net jei jie mini konkrečią auditoriją, ji retai kada būna „eilinė“. Skaitytojai, kurie domina Jonathaną Cullerį – „aš pats, mano studentai, kolegos, kiti kritikai“ – priklauso tam pačiam akademiniam klubui; jį šiek tiek šokiruoja demokratiška mintis, „kad kas nors, apsiginklavęs klausimynais, pultų imti interviu iš gatvėje sutiktų skaitytojų“⁷.

4 HALL, David D. The history of the book: New questions? New answers? *Journal of Library History*, 1986, vol. 21, p. 27–36; SPUFFORD, Margaret. *Small books and pleasant histories: popular fiction and its readership in seventeenth-century England*. Athens, Ga., 1982; GILMORE, William J. *Reading becomes a necessity of life: material and cultural life in rural New England 1780–1835*. Knoxville, 1989.

5 BRATTON, Jacqueline S. *The impact of Victorian children's literature*. London, 1981.

6 MORETTI, Franco. *Signs taken for wonders: Essays on the sociology of literary forms*. New York, 1988, p. 134.

7 CULLER, Jonathan. Prolegomena to a theory of reading. In SULEIMAN, Susan R.; CROSSMAN, Inge (eds.). *The reader in the text: Essays on audience and interpretatio*. Princeton, 1980, p. 53–56.

Pastaruoju metu keli recepcijos teoretikai vokiečiai ėmėsi kaip tik tokio pobūdžio empirinių tyrinėjimų⁸. Išsamioje lyginamojoje studijoje apie Prancūzijos ir Vengrijos skaitytojų atsaką į šiuolaikinius romanus Jaques'as Leenhardtas ir Peteris Josza įrodė, kaip vertinga ir praktiška kreiptis į eilinius skaitytojus su klausimynais⁹. Viena iš labai retų amerikiečių mokslininkų, išbandžiusi tokio pobūdžio tyrimus, Janice Radway atliko meilės romanų mėgėjų apklausą rinkdama medžiagą monografijai „Romantikos skaitymas“. Kritikės feministės kaip Ann Douglas darė prielaidą, kad tie nusaldinti rašiniai iš pasalų skiepija moterims patriarchalines vertybes, tačiau J. Radway nustatė, kad jie yra paprasčiausia nekalta pramoga. Jei skaitytojos net ir rasdavo bent kokią politinę žinią šiuose romanuose, tai skaitė juos kaip pasakas apie moterų nepriklausomybę, bet ne paklusnumą¹⁰.

Akivaizdu, kad vienas J. Radway metodo trūkumų yra tas, kad jį galima taikyti tik šiuolaikiniams skaitytojams. Kaip istorikas galėtų atlikti tokio pobūdžio tyrimą? Knygoje „Kaip Rusija išmoko skaityti“ Jeffrey'is Brooksas iškėlė visiškai tokį patį klausimą, kaip J. Radway: kaip Sankt Peterburgo pardavėjos skaitė Anastasijos A. Verbickajos¹¹ romantines knygas, bet neturėdamas pakankamo skaičiaus užpildytų anketų turėjo leisti į spėliones¹². Panašiai ir Williamas Gilmore'as pripažino, kad jam nepavyko prasiskverbti į Džeksono¹³ laikų Amerikos proletarų skaitytojų mąstyseną¹⁴. Jonas Klancheris sugebėjo spręsti tik apie tą auditoriją, į kurią anglų rašytojai romantikai *manė*, kad kreipiasi, arba kurią *stengėsi* susikurti; tikroji auditorija (jo teigimu) liks nepasiekiamą¹⁵. R. Darntonas rašo, kad istorikai „nori prasiskverbti į paprastų žmonių minčių pasaulį taip pat, kaip į filosofų, bet aptinka tik erdvią tylą, kuri prarijo didžiosios dalies žmonijos mintis <...>. Didžiosios skaitytojų masės patirtis, – liūdnei užbaigia R. Darntonas, – lieka už istorinio tyrinėjimo ribos.“¹⁶

Aš manau, kad šiuo atžvilgiu R. Darntonas yra pernelyg pesimistiškas. Iki šiol mums trūko paliudijimų, kad atspėtume šią mįslę. R. Altickas nusakė problemos esmę: „Jei tik turėtume kiaulių skerdiko autobiografiją!..“ – atsiduso jis, bet 1957 metais jam buvo prieinami tik labai nedaugelis paprastų žmonių atsiminimų¹⁷. 1976 metais Carlo Ginzburgas rėmėsi inkvizicijos protokolais analizuodamas šešioliktojo amžiaus malūnininko, pravarde Menokijas (Menocchio), atsakymus, susijusius su skaitymu. Aišku, rizikinga daryti plačias išvadas remiantis vieno eretiško ir nepaprasto kaimiečio pavyzdžiu¹⁸. Tačiau 1981 metais Davidas Vincentas, surinkęs 142 britų darbininkų atsiminimus iš XIX amžiaus pradžios, įrodė, kad jais galima remtis, išsamiai rekonstruojant atsako į skaitymą istoriją¹⁹. Kartu su Johnu Burnettu ir Davidu Mayallu D. Vincentas ką tik pabaigė nepaprastai vertingą bibliografiją „Darbininkų klasės autobiografija“,

kuri leidžia mums lengvai pasiekti beveik du tūkstančius menokijų iš devynioliktojo ir dvidešimtojo amžių Britanijos²⁰. Darbininkų klasės autobiografija kaip žanras atsirado apie 1800 metus – šiuo atveju skaitymo revoliucija vėlgi žymėjo takoskyrą, nuo kada eiliniai skaitytojai pradėjo rašyti apie save. O jie dažnai buvo nepaprastai atviri kalbėdami apie savo skaitymo potyrius – ne vien apie tai, kaip skaito, bet ir apie tai, kaip jie supranta ir reaguoja į skaitomą tekstą.

Šie šaltiniai leidžia įveikti dar vieną akademinį tyrinėjimų ribą. Jie atveria kelią trečiajai skaitymo istorijos tyrimų kartai – auditorijos tyrimams, kurie gali apversti aukštyn kojomis įprastinį požiūrį į intelektinę istoriografiją. Visų pirma, būtų įmanoma apibrėžti masinę auditoriją, paskui nustatyti jos kultūrinius poreikius, o galiausiai – išmatuoti tos auditorijos kolektyvinį atsaką ne tik į konkrečius literatūros veikalus, bet ir į švietimą, religiją, meną ir kitus kultūros reiškinius. Receptijos mokyklos istorikai apskritai imant tyrinėja profesionalių intelektualų (literatūros ir socialinių kritikų, mokslininkų, dvasininkų) atsaką, o auditorijos istorija sutelktų dėmesį į eilinį skaitytoją – jį galima apibrėžti kaip bet kurį skaitytoją, kuris skaito knygas ne tam, kad prasimaitintų. Nors taip atsitiko, kad britų darbininkų klasei priklausantis skaitytojas yra mano tyrinėjimų subjektas, šiuo rašiniu noriu apskritai paskatinti ir duoti patarimų visų visuomenės klasių iš visų tautų tyrimams. Čia apibūdinami

8 Apie šių tyrimų rezultatus žr: HOLUB, Robert C. *Reception theory: A critical introduction*. London, 1984, p. 134–46.

9 LEENHARDT, Jacques; JOSZA, Pierre. *Lire la lecture: Essai de sociologie de la lecture*. Paris, 1982.

10 RADWAY, Janice. *Reading the romance: Women, patriarchy and popular literature*. Chapel Hill, 1984.

11 Anastasija A. Verbickaja (1861–1928) – rusų rašytoja, XX a. pradžioje populiarių romanų moterims autorė (vert. *pastaba*).

12 BROOKS, Jeffrey. *When Russia learned to read: Literacy and popular culture, 1861–1917*. Princeton, 1988, p. 159–160.

13 Andrew Jackson (1767–1845) – JAV prezidentas 1829–1937 metais (vert. *pastaba*).

14 GILMORE, William J. *Reading...*, p. 109.

15 KLANCHER, Jon P. *The making of English reading audiences, 1790–1832*. Madison, 1987, p. 174.

16 DARNTON, Robert. *The kiss of Lamourette...*, p. 177, 212.

17 ALTICK, Richard. *The English common reader...*, p. 244.

18 GINZBURG, Carlo. *The cheese and the worms: The cosmos of a sixteenth-century miller*. Tr. John and Anne Tedeschi. Baltimore, 1980.

19 VINCENT, David. *Bread, knowledge and freedom: A study of nineteenth-century working class autobiography*. London, 1981, p. 109–195. Palyginkite su panašiu dienoraščių naudojimu: STEVENSON, Louise L. Prescription and reality: reading advisors and reading practice, 1860–1880. *Book Research Quarterly*, 1990–1991, vol. 6, p. 43–61.

20 BURNETT, John; VINCENT, David; MAYALL, David (eds.). *The autobiography of the working class: An annotated, critical bibliography*. 3 vol. New York, 1984–1989. Mokslininkams, kurie norėtų tirti aukštesniosios ir vidurinės klasės skaitytojus, galimas pasirinkimas dar platesnis: daugiau kaip 6 000 įrašų kn.: MATTHEWS, William. *British autobiographies*. Hamden, Conn., 1968.

klausimai, į kuriuos turėtų atsakyti auditorijų istorija, ir aptariamoms su ja susijusios metodologinės problemos.

Nors autobiografijos greičiausiai pasirodys esančios turtingiausias šaltinis auditorijų istorikams, jas reikia atsargiai vertinti ir lyginti su kita medžiaga. Memuarų rašytojai nevisiškai atstovauja savajai klasei (kad ir kokia ji būtų) jau vien todėl, kad jie yra iškalbingesni, negu įprasta. Autobiografijas rašė visų Britanijos darbininkų klasės sluoksnių atstovai, pradedant bastūnais ir smulkiais nusikaltėliais, bet neproporcingai didelis jų skaičius buvo parašytas kvalifikuotų darbininkų, o ypač daug – dirbančių savarankiškai. Tik vienus iš dešimties devynioliktojo amžiaus darbininkų memuarų parašė moterys, o visa imtis politiškai krypsta į kairę: J. Burnetto, D. Vincento ir D. Mayallo bibliografiniuose sąrašuose yra gerokai daugiau komunistų negu konservatorių.

Taip pat privalome turėti omenyje, kad autobiografiją rašantis žmogus (kaip ir bet kuris kitas „negeržinės“ literatūros autorius) yra linkęs užmiršti, klaidingai prisiminti, prisiminti pasirinktinai, pagražinti, prikurti ir pakeisti įvykių seką, kad sukurtų patrauklų pasakojimą. Neapibrėžtumas kelia ypač daug rūpesčių, kai turime reikalą su eiliniaisiais skaitytojais, nes dažniausiai nėra kitų šaltinių, pagal kuriuos patikrintume jų atsiminimus. Floros Thompson „Lark Raizo kaimas“ (*Lark Rise*, 1939), matyt, labiausiai skaitomos iš visų memuarų knygos, kurią mini kiekvienas bent kiek rimtesnis Viktorijos laikų kaimo gyvenimą tyrinėjantis istorikas, informacija buvo palyginta su parapijų, įstatymo apie vargšus vykdymo, mokyklų, teismų ir gyventojų surašymo duomenimis ir buvo rasta pakankamai neatitikimų, kad akimirksniui susimąstytum²¹. Kad patikrintų ir papildytų duomenis, surinktus iš memuarų, auditorijų istorikas galėtų peržvelgti bibliotekų įrašus, skaitytojų apklausas, švietimo institucijų ataskaitas ir žodinių istorijų projektus²². Nėra visiškai lengvabūdiška tikėtis, kad gana apgalvotai ieškodami galime aptikti dokumentų aukso gyslą. Kaip pavyzdį galima paminėti Lenino bibliotekoje rastą visuomenės švietėjo vėlyvojo carizmo Rusijoje, kuris susirašinėjo su vienuolika tūkstančių skaitytojų, N. A. Rubakino archyvą²³.

Auditorijų istorija gali suteikti priemonių patikrinti įvairias skaitymo teorijas – fenomenologines, dekonstruktyvistines, semiotines, skaitytojo atsako ir marksistinės kritikos. Jau dabar darosi aišku, kad dauguma šių teorijų kertasi su skaitymo praktika, ypač atsižvelgiant į prieštarinę kanoninės literatūros sąrašo sudarymo problemą. Ar „didžiosios knygos“ įkūnija visuotines moralines vertybes, psichologines išvalgas ir estetinius standartus; o gal jos atstovauja ginčytinai kultūrinei hierarchijai, kurią masėms primetė valdančiosios klasės? Haydenas White’as teigė, kad „komiksas jokiū būdu negali būti laikomas ko-

kybiškai prastesniu už Shakespeare'o pjesę ar bet kurią kitą klasikinių tekstą²⁴. J. Radway, kuri pastaruoju metu persimetė nuo „Harlequin meilės romanų“ (*Harlequin Romances*) prie „Mėnesio knygos klubo“ (*Book-of-the-Month Club*), teigia, kad pastarųjų negalima niekinti kaip „vidutiniško lygio“ literatūros. Jei literatūros profesoriai nori atkakliai laikytis savo išankstinių nusistatymų, kurie, kaip J. Radway sutinka, gali būti „suprantami“ tol, kol neperžengia mokyimo klasės sienų, tai jie vis dėlto privalo pripažinti, kad „Mėnesio knygos klubo“ knygos „gali būti vertingos kitiems žmonėms, nes jos atlieka truputį kitokias funkcijas, labiau atitinkančias jų socialinę padėtį, materialinius apribojimus ir ideologinius lūkesčius“²⁵.

Panašiai ir Barbara Herrnstein Smith (buvusi Amerikos dabartinių kalbų asociacijos prezidentė) tvirtina, kad „tvarumas klasikinių kanonizuotų autorių, tokių kaip Homeras, <...> priklauso ne nuo jiems priskiriamos tarpkultūrinės ar universalios vertės, bet, priešingai, nuo tęstinės jų apyvartos konkrečioje kultūroje“. Jie išlieka vien todėl, kad yra „vis iš naujo cituojami ir percituojami, verčiami, dėstomi bei imituojami ir yra esmingai įauti į intertekstualumo tinklą, iš kurio nuolat iš naujo *atkuriama* ortodoksiškai išsilavinusių Vakarų civilizacijos žmonių populiacijos aukštoji kultūra“. Klasika yra nesvarbi žmonėms, kurie negavo ortodoksinio vakarietiško išsilavinimo, teigia B. H. Smith. Neįmanoma paneigti „fakto, kad Homeras, Dantė ar Shakespeare'as nėra ekonomiškai reikšmingi tiems žmonėms, kad jie neatlieka asmeninių ar visuomeninių funkcijų, tenkinančių jų interesus, *kad jiems tie autoriai neturi reikšmės*“. Taip pat neginčytinas yra „faktas, kad kiti verbaliniai artefaktai (nebūtinai „literatūros kūriniai“ ar netgi „tekstai“) bei kiti objektai arba įvykiai (nebūtinai „meno kūriniai“ ar netgi artefaktai) jiems atlikdavo ir atlieka tas pačias funkcijas, kurias Homeras, Dantė ar Shakespeare'as atlieka mums“²⁶.

21 ENGLISH, Barbara. Lark Rise and Juniper Hill: A Victorian community in literature and in history. *Victorian Studies*, 1985, vol. 29, p. 7–35.

Panašiai Joelis Wieneris patikrino čartistų judėjimo dalyvio Williamo Lovetto autobiografiją knygoje *William Lovetti*. Manchester, 1989, p. 2.

22 Pavyzdžiui, daug informacijos apie populiarųjų skaitymą galima pasisemti iš sakininės istorijos projekto apie šeimą, darbą ir bendruomenę Britanijoje iki 1918 metų, kuri, remiami Esekso universiteto, įgyvendino Paulas Thomsonas ir Thea Vigne.

23 BROOKS, Jeffrey. *When Russia learned to*

read..., p. 326.

24 WHITE, Hayden. Method and ideology in intellectual history: The case of Henry Adams. In LACAPRA, Dominick; KAPLAN, Steven L. (eds.). *Modern European intellectual history: Reappraisals and new perspectives*. Ithaca, 1982, p. 307–308.

25 RADWAY, Janice. The Book-of-the-Month Club and the general reader: On the uses of „serious“ fiction. *Critical Inquiry*, 1988, vol. 14, p. 518–519.

26 SMITH, Barbara Herrnstein. *Contingencies of value: Alternative perspectives for critical theory*. Cambridge, Mass., 1988, p. 52–53.

Šiuo atveju J. Radway ir B. H. Smith daro tą pačią klaidą, kurią pati J. Radway nurodė savo knygoje „Romantikos skaitymas“: jos pernelyg dogmatizuoja skaitymo sociologiją, nesivargindamos tirti pačių skaitytojų. Jos iš tiesų nežino, kokias funkcijas Homeras, „Mėnesio knygos klubo“ leidinių parinktys, komiksų knygelės ar bet kurie kiti verbaliniai artefaktai atlieka savo atitinkamose auditorijose. Dar daugiau, jų teorijos negali paaiškinti atsiradimo tokių autodidaktų (savamokslių), kaip Willas Crooksas, Edvardo laikų²⁷ parlamento narys nuo leiboristų partijos. Nepaprastai vargingai augęs Rytų Londone, W. Crooksas netikėtai aptiko „Iliados“ leidimą ir apstulbo:

„Koks man tai buvo atradimas! Netikėtai prieš mano akis atsivėrė romantikos ir grožio pasauliai, apie kuriuos net nesvajojau. Iš Ist Endo patekau į užburta žemę. Reta prabanga teko man, vaikinukui darbininkui, vos grįžus namo po darbo, staiga atsidurti tarp senovės Graikijos herojų ir nimfų.“²⁸

Jei tikėtume B. H. Smith, taip negalėjo atsitikti. W. Crooksas nei gavo ortodoksinį išsilavinimą, nei buvo išpainiojęs į intertekstualumo tinklus, apimančius klasikinę literatūrą. Vis dėlto Homeras jam bylojo – tokį didelį tarpkultūrinį šuolį vargiai įmanoma įsivaizduoti. B. H. Smith teigia, kad į didžią knygą mes atsiliepiame tik todėl, kad ji yra linkusi „*formuoti ir kurti* kultūrą, kurioje atsiranda ir yra perduodama jos pačios vertė, ir taip įamžinamas pačios knygos klestėjimas“²⁹. Jeigu ji nori apginti šį teiginį, privalo paaiškinti, koku būdu „Iliada“ kūrė Ist Endo kultūrą, ir nenaudoti kursyvo vietoje įrodymų.

Ji turėtų išaiškinti ir kitų proletarinės literatūros klasikų fenomeną: pavyzdžiui, Thomo Cooperio, batsiuvio ir čartistų judėjimo dalyvio, parašiusio vieną labiausiai išgarsėjusių autobiografijų; ir Tomo Barclay'io, intelektualo butelių plovėjo iš Lesterio³⁰. Žinoma, šie savamoksliai vargu ar gali būti laikomi tipiškais Britanijos darbininkų klasės atstovais, tačiau jie sudarė pakankamai esmingą jos mažumą. 1907 metų sociologinėje studijoje „Dirbtuvėse“ ledi Bell vertino, kad Midsbro mieste kas aštuntame darbininkų namų ūkyje bent vienas žmogus „skaito knygas, kurios yra absoliučiai vertingos“, o trijose iš dešimties darbininkišku šeimų „mėgstama skaityti“. Po dešimties metų Arnoldas Freemanas, gyvenamųjų namų prižiūrėtojas, apklausė 408 Šefildo darbininkus ir įvertino 20–26 proc. iš jų kaip intelektualiai „gerai pasirengusius“³¹.

Per visą Viktorijos epochą ir dar ilgai dvidešimtajame amžiuje britų darbininkų klasėje buvo gyva autodidaktikos kultūra, kuri gana nepriklausomai nuo valdančiosios klasės kultūrinės hegemonijos sėmėsi įkvėpimo iš kanoninių Vakarų kultūros veikalų. Kartais literatūrinį darbininkų intelektualų skonį padėdavo

ugdyti dvasininkai, daugiabučio namo kaimynai, universitetus baigę dėstytojai tęstinio mokymo klasėse arba periodiniai leidiniai kaip *Cassell's Popular Educator* („Kaselio populiarusis švietėjas“). Vis dėlto jie dažniausiai susipažindavo su knygomis per draugus, bendramokslus, mokytojus, bendradarbius ar gimines – t. y. per kitus darbininkų klasės atstovus. Peteris Milesas pasakoja, kaip Roberto Tressello socialistiškas romanas „Filantropai nudriskusiomis kelnėmis“ (*The Ragged-Trousered Philanthropists*, 1914) plito pasakojamas žodžiu arba tiesiog perduodant iš rankų į rankas apibrizgusius egzempliorius³². Tokiu pat kultūrinės sklaidos būdu darbininkams pateko „Hamletas“ ir „Rūšių atsiradimas“.

„Iki šiol intelektualinė istorija aiškindama, kaip sklinda idėjos ir vertybės, rinkosi patogią sunkimosi iš viršaus į apačią teoriją, – pastebi Williamas Gilmore'as. – Ji grindžiama prielaida, kad idėjų, vadinasi, ir skaitinių bei konkrečių mąstymo būdų sklaida vyksta tarp dviejų hierarchinių lygmenų: nuo elito link masių ir nuo „aukštosios“ link „populiariosios“ kultūros.“ Bet W. Gilmore'as parodo, kad tikrovėje knygos ir idėjos buvo skleidžiamos per kultūrinės institucijas ir asmeninius tinklus, kuriuos dažnai kūrė eiliniai skaitytojai, pripažinę „aukštąją kultūrą“ net kai šalimais nebuvo profesorių, kurie ją jiems nurodytų³³. 1815 metais Vermonto valstijos Vindzoro apygardoje nebuvo nė trisdešimties baigusių koledžą žmonių iš septyniolikos tūkstančių, daugiausiai fermerių ir darbininkų; tačiau po kelerių metų ji galėjo pasigirti turinti dešimt bibliotekų, išduodančių leidinius į namus, du diskusijų klubus, keletą viešųjų paskaitų ciklų, teatro draugiją, muzikos draugiją ir licėjų³⁴ (XIX a. suaugusiųjų švietimo įstaigos JAV).

Panašiai jau dvidešimtojo amžiaus pradžioje Pietų Velsą aptarnavo išplėtotas Kalnakasių institutų tinklas – darbininkų valdomi suaugusiųjų švietimo

27 Turimas galvoje Didžiosios Britanijos karaliaus Edvardo VII valdymo laikotarpis 1901–1910 metais (*vert. pastaba*).

28 HAW, George. *The life story of Will Crooks, MP*. London, 1917, p. 22.

29 SMITH, B. H. *Contingencies...*, p. 50.

30 COOPER, Thomas. *The life of Thomas Cooper*. London, 1882, p. 5, 33, 59–60; BARCLAY, Tom. *Memoirs and medlies: the autobiography of a bottle-washer*. Leicester, 1934, p. 19–20.

31 Suprantama, ledi Bell ir ponas Freemanas laikėsi savo subjektyvaus Edvardo laikų aukštesniajai ir vidurinei klasei būdingo supratimo apie kultūrą. Čia Freemanas buvo dosnesnis: prie „geirai pasirengusių“ jis priskyrė kai kuriuos visiškai

respektabilius, bet nedaug intelektualinių interesų turinčius darbininkus. Kita vertus, ledi Bell klydo į griežtesniąją pusę: ji nustatė, kad ketvirtadalis darbininkų klasei priklausančių šeimų skaito vien tik romanus, ir jas visas nurašė kaip kultūriškai neįgalias. BELL, Lady [Florence]. *At the works*. London, 1907, sk. 7; [FREEMAN, Arnold]. *The equipment of the workers*. London, 1919, sk. 3.

32 MILES, Peter. The painter's Bible and the British workman: Robert Tressell's literary activism. In HAWTHORN, Jeremy (ed.). *The British working-class novel in the twentieth century*. London, 1984, p. 2–10.

33 GILMORE, William. *Reading...*, p. 163.

34 *Ibid.*, p. 103, 289.

centrai, siūlantys bibliotekas, vakarines mokyklas, paskaitas, teatro spektaklius. Willas Jonas Edwardsas prisimena šachtose vykusias diskusijas apie Shakespeare'ą, Darwiną, Marxą ir Herbertą Spencerį. Kartais jis išgirdavo gana įžvalgios literatūrinės kritikos: „Meredithas³⁵ – poetas, dainuojantis su arfa, – pastebėjo vienas angliakasys, – Kiplingas yra niekas, mokantis groti tik lūpine armonikėle, nors kalba apie būgnelius.“³⁶ Tai nereiškia, kad kiekvienoje kasykloje vykdavo seminarai: reikėjo patekti į konkrečią šachtą. Walteris Haydnas Daviesas atsimena, kad jo kasykloje

„šachtos Nr. 2 kirtimo aikštelė buvo universitetas, o šachtos Nr. 1 paviršius – bukumo lizdas. Kiekvieną vakarą mūsų Alma Mater apsiskaitė, išmintingi, aiškiai mąstantys vyrai aptardavo karščiausias dienos temas, religijos kryptių pokyčius, evoliucijos teoriją, spiritizmo prigimtį, krikščioniškąjį socializmą, komunizmą ir visus kitus „izmus“, kurių tais laikais buvo sočiai. Idėjos, kurias skelbė Charlesas Darwinas, R. J. Campbellas³⁷, seras Oliveris Lodge'as³⁸, Keiras Hardie'is³⁹, Ramsay'is Macdonaldas⁴⁰, Karlas Marxas, Noah Ablettas⁴¹, kaupėsi jų mintyse, kaip ir knygos jų kišenėse.“

Beje, Walteris Haydnas Daviesas klasikinio kompozitoriaus vardą gavo neatsitiktinai: tai buvo paprotys, atspindintis muzikinę kultūrą, kurioje buvo ugdomi Velso kalnakasiai. „Tiesą sakant, – prisimena jis, – vienoje šeimoje buvo Handelis, Haydnas, Elgaras, Verdis, Josephas Parry'is⁴², Caradogas⁴³, Mendis (sutrumpinta iš Mendelssohno) ir nepamirštas Billy'is Bachas, o vienintelė jų sesuo buvo Rossini (trumpiau vadinama Rouze).“⁴⁴

Davidas Vincentas nurodė, kad savamokslis paprastai savo skaitymą valdo nepaprastai idiosinkraziškai ir atsitiktinai, bet kažkaip pats vienas sugeba atrasti savo klasikų⁴⁵. Pavyzdžiui, būdamas jaunas Manny'is Shinwellas sugebėjo iš krūvų šlamšto ir dėvėtų knygų už du pensus ant prekystalių atsirinkti Dicken-są, Meredithą, Hardy'į, Keatsą, Burn-są, Darwiną, Huxley'į, Kantą ir Spinozą⁴⁶. Panašiai kaip George'as Howellas, Viktorijos laikų mūrininkas ir profsąjungos aktyvistas, jis užčiuopdavo savąjį kelią tarp kanono knygų, vadovaudamasis „principu, kad vieno poeto kūriniai nurodo į kitą arba kad atsiliepimai apie vieną veda prie kito. Taigi: Miltonas–Šekspyras; Pope'as–Drydenas; Byronas–Shelley'is; Burn-sas–Scottas; Coleridge'as–Wordsworthas ir Southey'is, o vėliau pereinama prie Spenserio–Chaucerio, Bryanto–Longfellow ir taip toliau per įvairiausiai klasifikuojamus rašytojus.“⁴⁷ Darbo žmonės dažnai pabrėžia, kad skaitė knygas, kurių darbdaviai perspėdavo neskaityti: šitai Flora Thompson atrado Byrono „Don Žuaną“⁴⁸. Anaiptol nesilaikydami dominuojančių kryptių, kurias nurodė kultūrinio elito atstovai, darbininkai buvo tokie nepriklausomi

pasirinkdami knygas skaitymui, kad turintys universitetinį išsilavinimą nuolat grąžydavo rankas. Netgi Arnoldas Freemanas, paskyręs savo gyvenimą darbininkų klasės švietimui, puldavo į neviltį dėl to, ką jis laikė nesistemingu skaitymo būdu, kuris jam atsiskleidė per 1918 metais darytą apklausą⁴⁹.

Mano tyrimas apie darbininkų klasės skaitymą anaipol dar nėra baigtas, bet trumpą santrauką, dauguma atžvilgių atitinkančią mano surinktus duomenis, galima pateikti iš 1906 metais pirmą kartą atliktos didelės parlamento narių leiboristų apklausos rezultatų. 51 parlamentaro leiboristo buvo paprašyta išvardyti knygas ir autorius, kurie jiems padarė didžiausią įtaką, ir 45 iš jų atsakė taip:

17 Johnas Ruskinas

16 Charlesas Dickensas

14 Biblija

13 Thomas Carlyle'is

12 Henry'is George'as

11 Walteris Scottas

10 Johnas Stuartas Millis

9 Williamas Shakespeare'as

8 Robertas Burnsas, Johnas Bunyanas

6 Alfredas Lordas Tennysonas, Giuseppe Mazzinis

5 Charlesas Kingsley'is, T. B. Macauley'is, Jamesas Russellas Lowellas

4 Adamas Smithas, Williamas Cobbettas, Sidney'is and Beatrice Webb, W. M. Thackeray'us,

J. R. Greenas, Charlesas Darwinas, Henry'is Drummondas

35 George Meredith (1828–1909) – anglų rašytojas (*vert. pastaba*).

36 EDWARDS, Will Jon. *From the valley I came*. London, 1956, p. 46–48, 67.

37 R. J. Campbell (1867–1956) – britų pamokslininkas (*vert. pastaba*).

38 Oliver Lodge (1851–1940) – spiritizmo skelbėjas (*vert. pastaba*).

39 Keir Hardie (1856–1915) – leiboristų partijos įkūrėjas, pirmasis jos atstovas parlamente (*vert. pastaba*).

40 Ramsay Macdonald (1866–1937) – pirmasis leiboristas ministras pirmininkas (*vert. pastaba*).

41 Noah Ablettas (1883–1935) – Velso šachtininkas, profsąjungų veikėjas (*vert. pastaba*).

42 Joseph Parry (1841–1903) – velsiečių kom-

pozitorius (*vert. pastaba*).

43 Caradog (1871–1935) – velsiečių kompozitorius (*vert. pastaba*).

44 DAVIES, Walter Haydn. *The right place – the right time*. Llandybie, 1972, p. 64–66, 101–105.

45 VINCENT, David. *Bread, knowledge and freedom...*, sk. 6.

46 SHINWELL, Emanuel. *Conflict without malice*. London, 1955, p. 24–25.

47 HOWELL, George. Draft autobiography [rankraštis]. Bishopsgate Institute, vol. B, b/4, f. 4.

48 THOMPSON, Flora. *Lark Rise to Candleford*. Harmondsworth, 1987, p. 414–415.

49 FREEMAN, A. *The Equipment...*, sk. 3. Panašiai pastebima knygoje BELL, L. F. *At the works...*, sk. 7.

Įdomu, kad tik du parlamento nariai paminėjo Karlą Marxą, nors netgi penki išvardijo bent po vieną antikinį graikų arba romėnų rašytoją. Sutinku, kad 45 respondentai visi buvo politikai, visi vyriškosios lyties ir visi iš politinio spektro kairės; jei mūsų imtis labiau atitiktų darbo klasės struktūrą, šiame sąraše būtų daugiau grožinės literatūros ir mažiau politikos bei ekonomikos. Apskritai Viktorijos laikų darbo klasės intelektualai skaitė daugiau amerikiečių ir mažiau graikų bei romėnų literatūros kūrinių negu atitinkami vidurinės klasės atstovai⁵⁰.

Vis dėlto, išskyrus Henry'į Drummondą ir Webbų porą (dėl kurių galėtų kilti su autoriaus teisėmis susijusių problemų), bet kuris iš šiame sąraše esančių autorių galėtų patekti į „Kiekvieno žmogaus biblioteką“ (*Everyman's Library*) – seriją, kurioje klasikos leidinius už vieno šilingo kainą pradėjo leisti J. M. Dentas netrukus po to, kai įvyko anksčiau minėta apklausa. Kitaip sakant, rašytojai, kuriuos minėjo parlamentariai, beveik visi buvo iš literatūros kanono, kaip jį apibrėžė pagrindinis serijos leidėjas 1906 metais. Tie vyrai retai minėjo laikraščius arba Harrisono Ainswortho⁵¹ romanus ar dar ką nors, visuotinai pripažįstamo „populiariąja kultūra“. Penki iš keturiasdešimt penkių respondentų nepretendavo būti intelektualiai kultūringi ir užėmė (šiek tiek gynybinę) poziciją, kad išėjo „gyvenimo mokyklą“. Nepaisant to, nėra realaus pagrindo tam, ką B. H. Smith vadina faktu, „kad kiti verbaliniai artefaktai (nebūtinai „literatūros kūriniai“) <...> jiems atlikdavo ir atlieka tas pačias funkcijas, kurias Homeras, Dantė ar Shakespeare'as atlieka mums“. Paklausti, kas juos paskatino imtis naujos socialinės santvarkos kūrimo, šie vyrai nurodė rinkinį iš „didžiųjų knygų“ tarpo.

Auditorijų istorija galėtų įvesti kažkokią verkiant reikalingą tvarką į populiariosios kultūros tyrinėjimus – ir pradėti galėtų atsisakydama termino „populiarioji kultūra“, kaip migloto ir klaidinančio. Morag Shiach parodė, kad kiek intelektualai diskutavo apie „populiariąją“, „liaudies“, ar „masių“ kultūrą, jiems niekada nepavyko pateikti griežto ir pagrįsto šių kategorijų apibrėžimo⁵². Mėgindamas pateikti tokį apibrėžimą, Ray'us B. Browne'as, populiariosios kultūros studijų Amerikoje pradininkas, sugebėjo kelis kartus pats sau prieštarauti vos dviejuose sakiniuose:

„Populiarioji kultūra yra žmonių kultūra, *visų* žmonių, kurie skiriasi nuo rinktinės mažos elito grupės, kultūra. Ji taip pat yra dominuojanti mažumų – etninių, socialinių, religinių ar finansinių mažumų – kultūra paprasčiausiai todėl, kad jų gyvenimo būdas nepriimtinas dominuojančios grupės elito kultūrai.“⁵³

Taigi, populiarioji kultūra yra visų žmonių ir mažumų kultūra. Tai verčia manyti, kad ji apima beveik visą kultūrą, išskyrus Britanijos darbininkų klasės,

kuri nei sudarė visus gyventojus, nei buvo tarp jų mažuma. Ji neapima jokių „mažų elitinių grupių“, nors jos jau pagal apibrėžimą yra mažuma, o intelektualius rantjė garantuotai galima kvalifikuoti kaip „finansinę mažumą“. Populiariosios kultūros tyrinėtojai tokią painiavą sukelia tada, kai mėgina visą kultūrą ir visas auditorijas sukrauti į dvi pintines: „aukštoji kultūra ir socialinis elitas suplakami į vieną kategoriją, o visa kultūra, kuri nėra „aukštoji“, įvardijama kaip „populiarioji“ ir laikoma, kad ji turi masinę auditoriją. Net kai didžiosios knygų akivaizdžiai turi masinį skaitytoją, jos lieka nuošalyje monografijose apie populiariąją kultūrą: Jeffrey'is Brooksas pripažįsta, kad Maksimas Gorkis ir Leonidas Andrejevas buvo „tikrai populiarūs“ rašytojai, o Levą Tolstojų iš visų rašytojų labiausiai vertino Raudonosios armijos kariai, bet J. Brooksas sąmoningai atideda jų knygas į šalį ir dėmesį skiria pigioms knygelėms apie meilę ir apie banditus⁵⁴.

Ray'us Browne'as negali paaiškinti, kodėl Viktorijos laikų darbininkai žiūrėjo Shakespeare'o dramas, o Viktorijos laikų aristokratai lankėsi boksininkų varžybose. Tačiau vis daugiau kultūros istorikų teigia, kad tai, ką mes vadiname „aukštąja“ ir „populiariąja“ kultūra, gali išsiveržti iš klasinių rėmų⁵⁵. Skaitymo auditorijos istorija turėtų sekti Rogeriu Chartier ir vengti „tiesioginės priešpriešos tarp *populaire* ir *savant*“⁵⁶; užuot pradėjusi nuo tokios klaidinančios priešpriešos, ji turėtų imtis rekonstruoti konkrečios auditorijos kultūrinės mitybės ipročius. Terminas „populiarioji kultūra“ yra prasmingas tik kiekybiškai matuojant auditorijas – jis tinka, tarkim, bet kuriam romanui, kurio pardavimo tiražas viršija milijoną egzempliorių. „Aukštoji kultūra“ nėra tiesioginė priešingybė, o greičiau kokybinis kūrinio vertinimas – tai, kas pasaulyje geriausiai žinoma ir sumąstyta, bet paliekant atvirą klausimą, kieno kriterijais mes vadovaujamės. Laikantis tokių apibrėžimų, pasidaro aišku, kad kai kurie kultūros reiškiniai (tokie, kaip „Sūnūs ir meilužiai“) priklauso kartu ir populiariajai, ir aukštajai kultūrai, o kai kurie kiti kultūros reiškiniai (kaip Viktorijos laikų pornografija) nėra nei viena, nei kita.

50 The labour party and the books that helped to make it. *Review of Reviews*, 1906, vol. 33, p. 568–582.

51 William Harrison Ainsworth (1805–1882) – istorinių romanų autorius (*vert. pastaba*).

52 SHIACH, Morag. *Discourse on popular culture*. Cambridge, 1989.

53 BROWNE, Ray B. Popular culture – new notes toward a definition. In GEIST, Christopher G.; NACHBAR, Jack (eds.). *The popular culture reader*.

3rd ed. Bowling Green, 1983, p. 13.

54 BROOKS, Jeffrey. *When Russia learned to read...*, p. xvi, 33.

55 Žr. TOEWS, John E. Intellectual history after the linguistic turn: The autonomy of meaning and the irreducibility of experience. *American Historical Review*, 1987, vol. 92, p. 883–885.

56 CHARTIER, Roger. *The cultural uses of print in early modern France*. Tr. Lydia G. Cochrane. Princeton, 1987, p. 3–8.

Kad ir kaip apibrėžtume, akivaizdu, kad aukštąja kultūra mėgaujasi ne vien visuomenės elitas. Britanijos darbininkų klasės autobiografijų rašytojai dažniausiai brėžė aiškią ribą tarp „tobulinančios“ literatūros ir „lengvosios“ arba „žemosios“; aš kol kas neradau nė vieno, kuris pastarąją literatūrą girtų už ką nors daugiau negu kaip gerą skaitalą. Nors George'as Acornas užaugo skurde vėlyvojo Viktorijos laikotarpio Londone, jis prisiminė, kad net būdamas mažas berniukas turėjo „tam tikrą supratimą apie stilių“ ir literatūrinės hierarchijos pojūtį, leidusį „vertinti įvairiausių rūšių ir krypčių knygas – nuo „siaubų už pensą“ savaitinių serijų iki George Eliot“. Jis buvo pakankamai išprusęs kad suprastų, jog talentingas rašytojas gali pasinaudoti šlamšto literatūros sąlyginumais ir iš jų sukurti vos ne klasiką: pavyzdžiui, „Lobių salą“ jis išvalgiai apibūdino kaip „paprasciausią „siaubo už pensą“ tipo istoriją, apsuptą didingos aureolės“⁵⁷.

Tuo nenoriu pasakyti, kad darbininkų klasės savamoksliai buvo tokie pat priešiški šlamšto literatūrai kaip Viktorijos laikų švietėjai ir dvasininkai, kurie garsiai skelbė, jog siaubo serialai už pensą skatina nepilnamečių nusikalstamumą⁵⁸. Keli proletariškų autobiografijų rašytojai iš tiesų pripažino, kad istorijos apie Dicką Turpiną paskatino juos smulkiam vagiliavimui⁵⁹, tačiau daug būdingesnis yra šis komentaras: „[Savo] užgimstančią meilę literatūrai aš sieju su entuziastingu „siaubo už pensą“ literatūros skaitymu, kuris anaip tol nenuvedė manęs į nusikalstamą gyvenimą, bet vertė ieškoti ko nors geresnio.“⁶⁰ Svarbiausias žodis čia yra „geresnio“. Nors kritikai iš vidurinės klasės smerkė siaubus už pensą kaip žalingą šlamštą, darbininkai tuos serialus skaitė kaip nekenksmingą šlamštą, galbūt net teikiančią malonumą – bet vis vien šlamštą.

Dauguma kultūros istorikų – naujausias jų pavyzdys yra Johnas Springhallas – skaito siaubus už pensą siekdami išsiaiškinti, ar jie „įtvirtina, ar silpnina esamas socialines ir politines struktūras“⁶¹. Įprasta, kad literatūros kritikai ir žurnalistai bet kurį tekstą – nuo Hardy'io romano ligi cigarečių reklamos – vertina tokiu politizuotu būdu, bet jų pastangos gali būti klaidingos dėl dviejų priežasčių. Pirma, jie dažnai pražiūri galimybę, kad tie tekstai gali būti politiškai nekenksmingi. J. Springhallas neatsižvelgia į galimybę, kad siaubai už pensą galbūt tik linksmino skaitytojus ir padėjo jiems įtvirtinti skaitymo pomėgį, apie tai dažniausiai ir užsimena autobiografijų rašytojai iš darbininkų klasės. Antra, šis, kaip ir daugelis kitų kultūrinės studijos bandymų, yra grindžiamas suvokimo raktu⁶². Kaip mano Jamesas Smithas Allenas, „kadangi literatūra buvo atgaminama jos istorinių auditorijų, labai galimas dalykas, kad romane reiškiamas pasaulėžiūra atspindi įsitikinimus tų skaitytojų, kurie su didžiausiu entuziazmu priėmė tą konkretų veikalą. Faktiškai, kuo populiariesnis veikalas, tuo ši tikimybė didesnė.“⁶³ Tiesą sakant, jeigu literatūra buvo atgaminama istorinė-

se auditorijose ir galėjo būti atgaminama visiškai autoriui ar kritikui netikėtu būdu, romano pasaulėžiūra nebūtinai atitiks skaitytojo įsitikinimus, nesvarbu, koks populiarus tas veikalas būtų. Mes netgi negalime manyti, kad populiarieji grožinė literatūra neižeidžia jos skaitytojų: J. Radway apklaustos skaitytojos dažnai bjaurėjosi smurtu ir brutaliu seksualumu, kuriuos išžiūrėdavo kai kuriuose meilės romanuose. Vienos tokios meilės romanų gerbėjos reakcija galėtų veiksmingai priminti visiems kultūros istorikams: visai įmanomas skaitytojo atsakas – išmesti tekstą į šiukšlių dėžę.

Taigi, Haydenas White'as visiškai neteisis darydamas išvadą, kad „kiekvienas tekstas, didingas ar kuklus, laikomas vienodai reprezentuojančiu ir lygiai interpretuojančiu tam tikrą aplinką“⁶⁴. Jokio teksto negalime laikyti reprezentuojančiu bet kurią skaitytoją be to skaitytojo sutikimo. Savo laiku sensacijų romanų autoriaus G. W. M. Reynoldso kūriniai buvo perkami labiau už Charleso Dickenso, bet savo atsiminimuose Viktorijos laikų darbo žmonės nuolat kartoja, kad juos reprezentuoja Dickensas, o ne Reynoldsas. Jie prisimena, kad Dickenso vardas visada buvo gerbiamas jų šeimoje⁶⁵; net didžiausiu sunkmečiu juos sujaudindavo ir paguosdavo rastas atliekamas „Deivido Koperfildo“ egzempliorius⁶⁶. Jie atpažindavo kažką panašaus į save Džo sankryžų šlavėjuje⁶⁷ arba mokėsi kišenvagystės iš Klasčiaus⁶⁸. Jie lankė tokias mokyklas, kaip *Dr. Blimberio akademija*⁶⁹ arba *Dotboiz Holas*⁷⁰. Jie atsiminė, kad su prastais aktoriais

57 Galima abejoti Acorno teigimu, kad jis visa tai suprato būdamas devynerių metų amžiaus, bet akivaizdu, kad šį supratimo lygį jis pasiekė būdamas jaunuolis, kai parašė autobiografiją. ACORN, George. *One of the multitude*. London, 1911, p. 49–50.

58 DUNAE, Patrick A. Penny dreadfuls: Late nineteenth-century boy's literature and crime. *Victorian Studies*, 1979, vol. 22, p. 133–150.

59 HOWARD, J. H. *Winding lanes*. Caernarvon, n.d., p. 27; DONNELLY, Peter. *The yellow rock*. London, 1950, p. 31–32.

60 COX, Alfred. *Among the doctors*. London, 1950, p. 17.

61 SPRINGHALL, John. „A life story for the people?“ Edwin J. Brett and the London „low-life“ penny dreadfuls of the 1860s. *Victorian Studies*, 1990, vol. 33, p. 225.

62 Pastaruoju metu kai kurie šios srities tyrinėtojai tą riktą pradeda suvokti. Žr.: BEEZER, Anne; GRIMSHAW, Jean; BARKER, Martin. Methods

for cultural studies students. In PUNTER, David (ed.). *Introduction to contemporary cultural studies*. London, 1986, p. 97, 109–113.

63 ALLEN, James Smith. History and the novel: *Mentalité* in modern popular fiction. *History and Theory*, 1983, vol. 22, p. 248–249.

64 WHITE, Hayden. Method and ideology..., p. 282.

65 WELCH, Charles H. *An autobiography*. Banstead, 1960, p. 33.

66 ACORN, Georg. *One of the multitude...*, p. 28–35.

67 MCLAUGHLAN, Thomas. *The life of an ordinary man*. N.p., 1979, p. 51. Džo sankryžų šlavėjas (*Jo the crossing-sweeper*) – romano „Niūrus namas“ (*Bleak House*) personažas (vert. *pastaba*).

68 HARDING, Arthur. *East End underworld: Chapters in the life of Arthur Harding*. Ed. Raphael Samuel. London, 1981, p. 47, 74–75. Klasčius (*Artful Dodger*) – romano *Oliveris Twistas* personažas (vert. *pastaba*).

pigiuose teatruose buvo elgiamasi visai taip pat, kaip su misteriu Vopsliu „Didžiuosiuose lūkesčiuose“⁷¹, o Ist Endo gyventojai garbino „Pasakojimą apie du miestus“ už tai, kad „iš ankštos virtuvės, pradvirusios žuvimis ir keptomis bulvėmis <...>, perkelia į Prancūziją ir Revoliuciją“⁷².

Dar daugiau, Dickensas suvaidino lemiamą vaidmenį mokant Britanijos darbininkų klasę reikšti savo mintis. Jis sukūrė ištisą saugyklą aliuzijų, personažų, tropų ir situacijų, iš kurios galėjo semtis neigudę išreikšti savęs raštu žmonės. 1869 metais *Dundee, Perth, and Forfar People's Journal* („Dandžio, Perto ir Forfaro liaudies žurnalas“), plačiai skaitomas Škotijos darbininkų, organizavo Kalėdinio apsakymo konkursą: skaitytojai pateikė daugiau negu tūkstantį pasakojimų (maždaug po vieną iš tūkstančio prenumeratorių), ir daugumoje apsakymų buvo aiškiai juntama „Kalėdų giesmės“ įtaka⁷³. Medvilnės dirbėją Josephą Burgessą taip smarkiai sukrėtė Dickenso mirtis, kad jis beveik nesąmoningai sukūrė eilėraščių, nuo kurio prasidėjo ilga jo darbininkų poeto ir žurnalisto karjera⁷⁴. Galima pastebėti, kad batsiuvio iš Daldio duktė savo atsiminimus pradeda taip, kaip savuosius pradeda Deividas Koperfildas („Aš gimiau“) ⁷⁵, o Devonšyro fermoje dirbantis vaikinukas galėjo nurodyti pasakojimą apie nu-teistojo sugrįžimą iš „Pikviko užrašų“ kaip patvirtinimą, jog svarbu gyventi „namisėdos, paprastą gyvenimą“⁷⁶. Nėra abejonės, kad Dickensas teikė darbo žmonėms įkvėpimo ir supratimo apie esmines literatūrinės konvencijas, kurių jiems reikėjo pasakojant apie save pačius.

Tokio poveikio G. W. M. Reynoldsas neturėjo. Išskyrus kelis atsitiktinius at-laidžius paminėjimus, darbininkų klasės memuarų autoriai jį mini retai⁷⁷. Vienodai „populiarūs“ tekstai nebūtinai daro vienodą poveikį: vieni pakeičia savo skaitytojų gyvenimus, o kiti suvartojami kaip literatūrinė kramtomoji guma, nepaliekanti jokio poskonio. Tinkamai taikoma auditorijų istorija galėtų padėti išryškinti šį skirtumą.

Be abejo, net ir pati efemeriškiausia literatūros rūšis gali palikti išpaudą sąmonėje. Josephas Burgessas atsekė savo optimistinio mąstymo ištakas ligi juo-daodžio menestrelio dainelės, kažkada išgirstos Mančesteryje:

„I will live as long as I can, ha! ha!	Aš gyvensiu ilgai, kiek galėsiu, cha cha!
Or I'll know de reason why,	Ar bent jau žinosiu, dėl ko,
For as long as dere's breff in pore old Jeff,	Nes kol kvėpuos vargeta senis Džefas,
Dis nigger will never say die, ha! ha!	Tas nigeris niekada nesakys mirštu,
	cha cha! ⁷⁸

Henry'is Cowardas, kuris iš vargano gyvenimo pakilo ligi žymaus Šefildo choro dirigento, pradėjo savo iškilimą, perskaitęs laikraščio skiautėje štai ką:

„Žmones galima suskirstyti į dvi klases, lyderius ir sekėjus, todėl bet kam, kas turi lyderio savybių – proto ir kontrolės galių, – netrūks sekėjų, jei reikalas yra teisus ir protingas.“ Eurika! Eurika! Aš atradau sau tinkamą nišą.⁶⁹

Vis dėlto iš šių autobiografių galime suprasti, kad „žemoji“ literatūra gali suteikti tik tiek – perduoti paprastas formules. Bet Willui Crooksui „Iliada“, priešingai, perdavė ne trivialią „žinią“, o kažką veiksmingesnio ir vertingesnio: atvėrė jam pasaulį už Ist Endo ribų, supažindino su naujomis grožio normomis, sukėlė lūkesčius ir nepasitenkinimą, išsprogdino vaizduotės ribojimus, įkvėpė iš naujo perkurti savąjį pasaulį. Panašūs apreiškimai nuolatos pasikartoja darbininkų klasės atstovų autobiografijose, ir juos dažniausiai sukelia kanonų literatūra, o ne bet koks atsitiktinis verbalinis artefaktas. Arturui Hardingui, Ist Endo kišenvagiui, tokia apreiškimo knyga tapo „Romos imperijos nuosmukis ir žlugimas“⁸⁰. O kambarinę Edithą Hall „rimtas romanas“ išvadavo iš kultūrinės hegemonijos, kurią XX amžiaus trečiajame dešimtmetyje primetinėjo populiarioji spauda, kai

„žurnalas „Punch“ ir kiti panašūs leidiniai karikatūrose vaizdavo tarnų klasę kaip kvailą ir „buką“, todėl tinkamą jų pašaipoms. Ypač tarnaitė buvo piešiama kaip besmegenė juodadarbė. Taip buvo vaizduojami dauguma darbininkų klasės atstovų, ir Thomas Hardy'is romane „Tesė iš D'Erbevilų giminės“ rašo, kad „sunkiai fermose dirbantys žmonės laikraščiuose buvo vaizduojami kaip apgailėtini mulkiai, pravardžiuojami Slunkiais...“

69 GILCHRIST, Alfred. *Naethin' at A'*. Glasgow, n.d., p. 14. Turimas galvoje romanas „Dombis ir sūnus“ (*Dombey and Son*) (vert. pastaba).

70 SYKES, John. *Slawit in the 'sixties*. London, 1926. Turima galvoje romane „Nikolas Niklbis“ (*Nicholas Nickleby*) *Dotheboys Hall* (vert. pastaba).

71 WRIGHT, Thomas. *Some habits and customs of the working classes*. London, 1867, p. 166. Turima galvoje Mr. Wopsley (*Great Expectations*) (vert. pastaba).

72 FLINT, Elizabeth. *Hot bread and chips*. London, 1963, p. 163.

73 DONALDSON, William. *Popular literature in Victorian Scotland*. Aberdeen, 1986, p. 32.

74 BURGESS, Joseph. *A potential poet? His autobiography and verse*. Ilford, 1927, p. 33.

75 HAMPTON, Nora. *Memories of Baptist End, Netherton, Dudley in the period 1895–1919*. TS, Brunel Univ. Library, p. 1.

76 PYKE, Richard. *Men and memories*. London,

1948, p. 9.

77 Įdomu, kad radikalus žurnalistas W. E. Adamsas 1903 metais pranašavo, jog besikeičiantys literatūros standartai galėtų reabilituoti Reynoldsą: „Atsižvelgdami į sensacingas ir nešvankias detales, kurias kultivuoja šiuolaikinių romanų ir šiuolaikinių dramų rašytojai, visiškai nėra neįmanoma, kad jis... pakils grožinės literatūros hierarchijoje.“ Tačiau kadangi Adamsas smerkė visus savo laikmečio literatūros „Emilius Zolia“, vargu ar tokį pareiškimą galima laikyti parama. ADAMS, W. E. *Memoirs of a social atom*. New York, 1968, p. 102–108, 233–234, sk. 57.

78 BURGESS, Joseph. *Potential poet...*, p. 70–72.

79 COWARD, Henry. *Reminiscences of Henry Coward*. London, 1919, p. 42.

80 HARDING, Arthur. *East End underworld...*, p. 274. Turimas galvoje anglų istoriko Edwardo Gibbono (1737–1794) šešių tomų veikalas (vert. pastaba).

o kaip tik šioje knygoje Hardy'is papasakojo istoriją apie Tesę, vargšę mergaitę, turinčią įdomų būdą, minčių ir asmenybę. Tai buvo pirmoji rimta knyga, kurią ligi tol buvau perskaičiusi; joje herojė nebuvo „kilminga“, o darbininkų klasės atstovai neatrodė kaip nemąstantys automatai. Ta knyga leido man pasijusti žmogumi, ir net tuomet, kai mano darbdaviai su manimi elgdavosi taip, lyg manęs visai nebūtų, jutau, kad galiu tai iškęsti; žinojau, kad esu savigarbą turinti asmenybė.“

Regenia Gagnier ir Nan Hackett teigimu, esminis skirtumas tarp vidurinės klasės ir darbininkų klasės autobiografijų rašytojų tas, kad pastarieji jautėsi ne tiek individualiais, kiek savo klasės atstovais, „socialiniais atomais“ masėse⁸¹. Tam tikru mastu tai yra teisybė – bet tik ligi to taško, kuriame proletaras memuaristas aprašo viską pakeitusią knygą, knygą, suteikusią skaitytojui identitetą, galias ir galimybes. Šiuo atžvilgiu auditorijų istorija gali suteikti ne prastesnę už kitus būdus galimybę atpažinti „didžiąsias knygas“. Tai knygos, kurios, kaip „Tesė“ Edithai Hall, vienu mostu atveria naujus sąmonės horizontus. Tą poveikį jos daro visokiausioms auditorijoms, atstovaujančioms įvairiausioms klasėms, kultūroms ir kartoms.

Mėgindama reabilituoti užmirštus devynioliktojo amžiaus romanų autorius, kaip antai Harrietę Beecher Stowe, Jane Tompkins teigė, kad jų knygos turėtų būti vertinamos ne remiantis šiuolaikiniais estetiniais kriterijais, o atsižvelgiant į tai, „kokį vaidmenį tekstas atliko savo konkrečioje aplinkoje“⁸². Tačiau kai pažvelgiame į skaitytojų memuarus, darosi akivaizdu, kad kanoninių ir nekanoninių tekstų poveikis jiems buvo labai skirtingas. Devynioliktojo amžiaus dešimtajame dešimtmetyje fabriko darbininko iš Dandžio dukteriai Elizabethai Bryson „Dédès Tomo trobelė“ padarė nemenką įspūdį, tačiau „Sartor Resartus“ jai buvo kaip „stebuklas“: romanas sukėlė „jaudinantį potyrį, lyg sprogtų įkaitusių žodžių ugnis“⁸³.

Panašiai dvidešimtojo amžiaus trečiajame dešimtmetyje Tainsaido ligoninėje dirbusi Catherine McMullen susižavėjo Elinoros Glyn knyga „Katerinos Buš karjera“ (*The Career of Catharine Bush*), kurioje paprasta mergina rengiasi santuokai su aristokratu studijuodama lordo Chesterfieldo laiškus sūnui. Bet Glyn romanas panelei McMullen buvo vertingiausias todėl, kad paskatino apsilankyti viešojoje bibliotekoje ir perskaityti lordo Chesterfieldo raštus, kurie pakeitė jos gyvenimą.

Šioje vietoje (numatau galimus prieštaravimus) Barbarai Herrnstein Smith atsirastų pagrindas atsikirsti. Galima būtų teigti, kad Catherine perskaitė Chesterfieldo laiškus ne todėl, kad jie buvo aukštosios literatūros pavyzdys, bet todėl, kad juos citavo kažkokia menkavertė knygūkstė. Tai šit kaip aukštesnio-

sios klasės kultūrinė hegemonija suvedžioja vargšes darbo mergaites: įvilioja jas į intertekstualumo pinkles.

Mano pirmasis atsakas (jau minėtas anksčiau) būtų toks, kad darbo žmonės atpažįsta didžiąją literatūrą iš pirmo žvilgsnio. Winifred Albaya kartą aptiko seną *Strand* žurnalą ir buvo nuostabiai sužavėta apsakymo, kurio veiksmas vyko pramoniniame mieste, panašiam į Šefildą, kuriame ji augo. Tik po daugelio metų ji sužinojo, kad apsakymą „Parodykite savo bilietus, prašau“ parašė D. H. Lawrence'as⁸⁴. Antra, B. H. Smith teorijos gali paaiškinti, kodėl Catherine McMullen skaitė lordo Chesterfieldo raštus, tačiau jos negali paaiškinti emancipuojančio teksto poveikio. Įkvėpta aristokratinio spindesio vizijų („Galėjau įsivaizduoti save, prašmatniai apsirėdžiusią, lipančią laiptais žemyn su Chesterfieldu už parankės“), ji tapo nepaprastai populiarių romanų (Catherine'os Cookson slapyvardžiu) apie neturtingas, bet ryžtingas merginas iš Šiaurės Anglijos autore. Dar svarbiau, prisimena ji, dėl lordo Chesterfieldo ji pirmą kartą apsilankė viešojoje bibliotekoje:

„Čia ir prasidėjo mano savišvieta. Su lordu Chesterfieldu aš pažinau savo pirmuosius mitus.

Pirmą kartą susipažinau su tikrąja istorija ir geografija. Su lordu Chesterfieldu keliau po pasaulį. Užmigdavau skaitydama laiškus ir atsibudavau trečią valandą nakties, pakerėta žavesio to naujo pasaulio, kuriame žmonės šnekučiausios, o ne paprasčiausiai pliuropė. Pasaulio, kuriame žodžių švytėjimas vertė širdį plakti sparčiau... Mielas, mielas lordas Chesterfieldas. Ar jis būtų snobas, ar ne, aš lieku jam labai dėkinga.“⁸⁵

Marksistinės pakraipos kritikai ilgą laiką tvirtino, kad klasikinė literatūra gali įtikinti tokios darbo žmones kaip Catherine'ą priimti socialinę hierarchiją ir atitraukti juos nuo socialinės neteisybės šalinimo darbo. Iš tiesų, Chrisas Baldickas kartu su Terry'iu Eagletonu teigia, kad anglų kalbos dėstymas kaip akademinė disciplina iš dalies buvo sukurta tam, kad užtikrintų socialinę kontrolę:

„Kadangi literatūra, kaip visi žinome, užsiima visuotinėmis humanitarinėmis vertybėmis, o ne tokiomis istorinėmis banalybėmis kaip pilietiniai karai, moterų priespauda ar

81 GAGNIER, Regenia. Social atoms: Working-class autobiography, subjectivity and gender. *Victorian Studies*, 1987, vol. 30, p. 335–363; HACKETT, Nan. *XIX century British working-class autobiographies: An annotated bibliography*. New York, 1985.

82 TOMPKINS, Jane. *Sensational designs: The cultural work of American fiction 1790–1860*. New York, 1985, p. 38.

83 BRYSON, Elizabeth. *Look back in wonder*. Dundee, 1967, p. 71, 80–82, 124–125. Turimas galvoje Thomo Carlyle'io 1836 m. parašytas romanas (*vert. pastaba*).

84 ALBAYA, Winifred. *A Sheffield childhood*. Sheffield, n.d., p. 40–41.

85 COOKSON, Catherine. *Our Kate*. London, 1969, p. 158–160.

Anglijos valstiečių žemių nusavinimas, ji gali pasitarnauti kurdama kosminę perspektyvą darbo žmonėms reikalaujant padorių gyvenimo sąlygų arba kad jie turėtų galimybę daugiau lemti savo gyvenimą, o gal – jei labai pasisektų – gali priversti juos visai užmiršti tuos dalykus bekontempliuojant amžinąsias vertybes ar grožybes... Užtuot užsiėmę darbu, kad pakeistumėte gyvenimo sąlygas <...>, galite dievobaimingai išpildyti žmogaus gyvenimo pilnatvės troškimą, pakišdami jam „Puikybę ir prietarus“⁸⁶

Toks galėjo būti kai kurių kritikų ir švietėjų ketinimas, bet ar tikrai literatūra turėjo darbininkams tokį narkotinį poveikį? Kaip tada reiktų aiškinti tą faktą, kad kitas didelis lordo Chesterfieldo laišku gerbėjas buvo ultraradikalus agitatorius Richardas Carlile'is?⁸⁷ Sėdėdami kalėjimuose T. A. Jacksonas garbindamas skaitė Jane'ę Austen, J. T. Murphy'is ryte rijo Conradą ir Macaulay'į, o Manny'į Shinwellą guodė Shakespeare'as, Walteris Scottas, Dickensas, Hardy'is, Keatsas, Shelley'is ir Tennysonas. Visi trys proletariški intelektualūs marksistai išgyveno didžiąsias knygas, bet liko ištikimi savo ideologijai⁸⁸. Kanoninė literatūra darbininkų klasės skaitytojo prote paprastai įziebdavo maišto kibirkštį ir labiau radikalizuodavo, negu nuramindavo jį. Arnoldo Freemano atliktoje Šefildo apklausoje darbininkų intelektualų populiacija nesutapo su radikaliųjų aktyvistų, bet abi grupės glaudžiai persidengė. Robertas Robertsas prisimena, kad Edvardo laikų Salforde karingiausi socialistai, darbininkai, atkakliausiai ginčiję vyraujančias konservatyviausias ideologijas, buvo „Ruskinas, Dickenso, Kingsley'io, Carlyle'io ir Scotto skaitytojai“⁸⁹. Tuo pačiu metu Londono Ist Ende žydų anarchistai finansiškai rėmė populiarias paskaitas apie „Hamletą“, „Guliverio keliones“ ir Beethoveno Devintąją simfoniją, nes manė, kad tokia kultūrinimo veikla būtina politiniam išsilaisvinimui⁹⁰.

Tai grąžina mus prie suvokimo rikto: net tada, kai darbo liaudis skaito valdančiųjų klasių aprobuotas ir tiekiamas knygas, nėra jokios garantijos, kad jie jas perskaitys taip, kaip pageidauja jų globėjai. „Piligrimo kelionė“ buvo kalėjimų ir sekmadieninių mokyklų bibliotekų kertinis leidinys, tačiau naujieji čartistai, tokie kaip Johnas Jamesas Bezeris, skaitė jį kaip radikalią politinę alegoriją:

„Mano mielas, brangus Bunyanai, jei ne tu, būčiau išprotėjęs dar nesulaukęs nė dešimties metų! Netgi ir tada kitos [sekmadieninėje mokykloje] pabodusios knygos ir mokymai mane veikė taip baisiai, kad vienaip ar kitaip aš visada puoselėjau mintį apie mane apsedusią „Didžiąją neveltį“ ir maniau, kad niekada neištrūksiu iš jos „Abejonių pilies“. Ir vis dėlto aš skaičiau, oje, ir įsiurbiau su tokiu džiaugsmu, kurio *dabar* negaliu paaiškinti – nors, žinau, *tada* būčiau galėjęs. Šlovingasis Bunyanai, tu taip pat buvai „Maištininkas“, ir už tai myliu tave *dukart labiau*. Skaičiau tave Niugeite – kaip suprantu, būčiau galėjęs

tai daryti ir tuo atveju, jei mane saugotų Bedfordo kalėjime – nes tavo knygos yra net netikusio Bedfordo kalėjimo bibliotekoje. Valio pažangai!⁸⁹

Netgi konservatyvaus veikalo autorių darbininkų klasės aktyvistai išnaudoja kaip radikalų. Kai pirmą kartą buvo išleisti Walterio Scotto kūriniai, Thomas Wooleris ir Richardas Carlile'is jį pasmerkė kaip reaccionierių⁹², tačiau tarp parlamento narių leiboristų jis buvo populiariausių knygų sąrašo viršuje. Georgas Howellas skaitė „Tautų turtą“ kaip kapitalizmo kritiką, o ne gynybą: „Adamas Smithas, kuris ypač aiškiai išvėlgė ir tiksliai pažinojo gyvenimą, parodė, kad ponų susivienijimai tiesiogiai arba paslėptai leido jiems nustatyti darbo kainą ir ją reguliuoti.“⁹³ Žemės nacionalizavimo šalininkai, Thomo Spence'o iškvepti, kaip savo šalininką panašiai pasisavino Johną Locke'ą. Argi ne Locke'as atskleidė natūralią teisę į nuosavybę ir skelbė, kad visa žemė buvo valdoma bendrai: Spence'o šalininkai žemės bendruomeniškumą logiškai išvedė iš šių prielaidų⁹⁴. Tai nebūtinai turi reikšti, kad C. B. Macphersonas suklydo padaręs išvadą, jog Locke'as „sukūrė buržuazinio pasisavinimo moralinius pagrindus“⁹⁵, tačiau auditorijų istorija primena mums būtinybę klausyti „kam sukūrė?“ Kol galėsime atsakyti į šį klausimą, turėtume atsikratyti esminio įpročio teigti, kad tekstai sutvirtina arba ardo egzistuojančias socialines ir politines struktūras.

Literatūros teoretikai be galo ginčijasi, ar skaitytojas rašo tekstą, ar tekstas manipuliuoja skaitytoju. Auditorijų istorija galėtų išvesti mus iš šios aklavietės atskleisdama tam tikrų skaitytojų ir tekstų sąveiką. Tam tikras vaizdas jau iškyla iš Carlo Ginsbergo studijos apie šešioliktojo amžiaus Italijos malūnininką,

86 EAGLETON, Terry. *Literary theory: An introduction*. Minneapolis, 1983, p. 22–27; BALDICK, Chris. *The social mission of English criticism 1848–1932*. Oxford, 1983, p. 63–67.

87 WIENER, Joel H. *Radicalism and freethought in nineteenth-century Britain: The life of Richard Carlile*. Westport, Conn., 1983, sk. 4.

88 JACKSON, T. A. Autobiografijos juodraštis, Marxo memorialinė biblioteka, p. 364; MURPHY, John Thomas. *New horizons*. London, 1941, p. 216; SHINWELL, Emanuel. *Conflict...*, p. 72–73.

89 ROBERTS, Robert. *The classic slum: Salford life in the first quarter of the century*. London, 1990, p. 177–179.

90 FISHMAN, William J. *East End Jewish radicals 1875–1914*. London, 1975, p. 266.

91 BEZER, John James. The autobiography of one of the Chartist rebels of 1848. In VINCENT, Davis (ed.). *Testaments of radicalism: Memoirs of working class politicians 1790–1885*. London, 1977, p. 167.

92 MURPHY, Paul Thomas. Imagination flaps its sportive wings: Views of fiction in British working-class periodicals, 1816–1858. *Victorian Studies*, 1989, vol. 32, p. 341–353.

93 HOWELL, George. *The conflicts of capital and labour*. 2nd ed. London, 1890, sk. 4.

94 CHASE, Malcolm. *The people's farm: English radical agrarianism 1775–1840*. Oxford, 1988, p. 143, 181.

95 MACPHERSON, Crawford B. *The political theory of possessive individualism: Hobbes to Locke*. Oxford, 1964, p. 194–221.

Margaretos Spufford veikalo apie septynioliktojo amžiaus Anglijos valstiečius skaitytojus, Nedo Landsmano neseno straipsnio apie populiarias reakcijas į aštuonioliktojo amžiaus Škotijos presbiterionų pamokslininkus, R. Alticko devynioliktojo amžiaus eilinio skaitytojo ir mano paties dvidešimtojo amžiaus studentų, dalyvaujančių Britanijos suaugusiųjų švietimo programose, tyrimų. Spufford „nustebo“ atradusi, kad darbininkai ir valstiečiai su nepaprasta kritiška nepriklausomybe skaito ir aptarinėja Šventąjį Raštą. Ji padarė išvadą, kad jie „toli gražu nėra paklusni materija, kurios, be abejo, trokšta jų ganytojai“. Landsmanas taip pat atskleidė, kad „pasauliečiai pasižymi gana stebinančiu gebėjimu integruoti regimai skirtingus tikėjimus ir aktyviai formuoti nuosavą perduotas žinios supratimą bei susikurti nuosavus religinius simbolius“, kurie visi gali labai skirtis nuo tų, kuriuos ketino perteikti pamokslininkai⁹⁶. Visi mes nepriklausomai vienas nuo kito atradome tai, ką R. Chartier vadina „pasisavinimu“: auditorijos, netgi esančios pačioje socialinės piramidės apačioje, galią transformuoti priimtą žinią, paversti visą jos turinį „kur kas mažiau veiksmingu ir radikaliai akultūruojančiu“⁹⁷.

Literatūros teoretikai gali ginčytis dėl epistemologinio klausimo, ar visi tekstai turi fiksuotą prasmę, bet intelektualinės istorijos tyrėjams nereikia aiškinti, kad praktiškai visi skaitytojai yra redaktoriai, kartais netgi nuožmūs ir nejautrūs. Jacques'as Derrida, kuris jaudinosi, kad nepastebimai dekonstruktyvi kritika „rizikuoja išsirutulioti absoliučiai bet kuria kryptimi ir leisti sau sakyti beveik bet ką“⁹⁸, būtų šokiruotas sužinojęs, ką eilinis skaitytojas gali padaryti su tekstu. Jie sukuria nuosavas prasmes, klaidingai supranta „neginčijamus dalykus“, jie skaito labai selektyviai. Pavyzdžiui, tuos pačius darbininkus, kurie sėmėsi įkvėpimo iš Ruskino socialinės kritikos, akivaizdžiai trikdė jo meno kritika. Kalbant apie pastarąją, Frederickas Rogersas, knygrišys ir savamokslis Elžbietos laikų mokovas, rašė: „Aš buvau atvirai miesčioniškas ir kartu nedviprasmiškai išreiškiau jausmus <...> darbininkų, kurie skaitė šią knygą.“⁹⁹ Panašiai kai kurie savamoksliai, priėmę Karlą Marxą, atvirai prisipažino, kad jie jo beveik nesupranta¹⁰⁰.

Reikia lygiai taip pat atsargiai nepervertinti eilinio skaitytojo supratimo. Jonathanas Culleris išreiškė pradinę sąlygą, tapusią įprastu dalyku skaitytojo atsako kritikams: „Literatūriniai veikalai gali gerokai gluminti tuos, kurie nežino specialių literatūros diskurso konvencijų.“¹⁰¹ Tai atrodo logiška, tačiau skaitytojai, nenusimanantys apie ypatingas literatūrines konvencijas, kartais vis tiek skaito sudėtingus veikalus ir tokiu būdu sugeba tas konvencijas išnarplioti. Vieno Edvardo laikų batsiuvio dukra prisimena, kaip palėpėje surado tėvui priklausančią Shakespeare'o kūrinių tomą ir bandė „skaitydama dialogus kažkaip

savo galva susigaudyti siužetuose... ir niekaip nepavyko iš karto, bet tai buvo man labai naudinga, argi ne taip, bandyti pačiai viską suprasti“. Aišku, kad tai buvo naudinga: ji praturtino savo žodyną, o vėliau įstojo į mokytojų rengimo kolegiją, kur suvaidino „Dvyliktosios nakties“ ir „Elektros“ pastatymuose.

R. Altickas pripažino, kad eiliniai skaitytojai, kurie nesimokė Biblijos literatūros konvencijų, galėjo skaityti ją kaip paprastą pasakojimų rinkinį. Vaikystėje W. E. Adamsas tokiu pat būdu mėgavosi „Piligrimo kelione“, „Guliverio kelionėmis“ ir „Tūkstančiu ir viena naktimi“: „Pirmosios knygos religinė prasmė, antrosios satyra ir trečiosios dviprasmybė man, žinoma, nebuvo suprantamos. Svarbiausia buvo istorija – krikščionių išmėginimai, Guliverio vargai ir Aladino nuotykių.“¹⁰² George'as Acornas tikriausiai skaitė George Eliot būdamas devynerių, bet „vien tik dėl fabulos. Paprastai praleisdavau moralizuojančius puslapius ar žodinius peizažų aprašymus, išmokau labai išmoningai taikyti šią praktiką.“

G. Acornas priduria, kad šio tipo redagavimas veikė kaip gynybinis mechanizmas, kurį darbo liaudis ištobulino prieš

„gėrio ir naudos kupinos literatūros tvaną, kuris liejosi ant mūsų. Geranoriškos institucijos siekė vesti mus teisingu keliu kišdamos nesibaigančius traktatus ar knygas, kuriose švelni istorija plonu sluoksneliu negrabiai dengė lyginamąją religinio mokymo piliulę. Savigynos tikslais būtina buvo atsirinkti įdomias vietas, kurios tikrai nebuvo tos, vedančios į herojaus atsivertimą ar į svarbiausios veikėjos pirmąją malda.“¹⁰³

Stebinanti šio selektyvaus skaitymo iliustracija – darbininkų klasės atskaita, o tiksliau – jo nebuvimas, imperialistinei propagandai. Patrickas Dunae ir kiti aiškino, kad visą berniukų kartą G. A. Henty'io romanai ir panašios indoktrinacijos formos atvertė į imperializmo ideologiją. „Mokykloje, bažnyčių grupėse ir laisvalaikio asociacijose – kiekviename žingsnyje berniukai susidurdavo

96 GINZBURG, Carlo. *Cheese and worms...*, p. xiv–xxi, 41–50; SPUFFORD, Margaret. *Small books...*, p. xvii, 30–34; LANDSMAN, Ned.

Evangelists and their hearers: Popular interpretation of revivalist preaching in eighteenth-century Scotland. *Journal of British Studies*, 1989, vol. 28, p. 120–149; ALTICK, Richard. *Common reader...*, p. 255–256; ROSE, Jonathan. The workers in the workers' educational associations, 1903–1950. *Albion*, 1989, vol. 21, p. 591–608.

97 CHARTIER, Roger. *Cultural uses of print...*,

p. 3–8.

98 DERRIDA, Jacques. *Of grammatology*. Tr. Gayatri Chakravorty Spivak. Baltimore, 1976, p. 158.

99 ROGERS, Frederick. *Life, labour and literature*. London, 1913, p. 61–62.

100 SHINWELL, Emanuel. *Conflict...*, p. 25–28.

101 CULLER, Jonathan. *Prolegomena...*, p. 49.

102 ADAMS, W. E. *Memoirs...*, p. 100–101.

103 ACORN, Georg. *One of the multitude...*, p. 49–50.

su imperializmo idėja“: šis nepaneigiamas faktas leido Dunae'ui padaryti išvadą, kad „devynioliktojo amžiaus pabaigoje ir dvidešimtojo amžiaus pradžioje dauguma britų jaunuolių aiškiai suvokė savo imperialistinį paveldą. Vargu ar jie galėjo būti kitokie.“¹⁰⁴

Aišku, kad jie galėjo būti kitokie. Dauguma tų jaunuolių priklausė darbininkų klasei ir, atrodo, jie visiškai nesuvokė savo imperijos. Nors Johnas MacKenzie'is parodė, kad imperialistinė propaganda persmelkė vadovėlius, populiariąją literatūrą, o vėliau ir kiną, jam pritrūko įrodymų, kad ši žinia pasiekė numatytą auditoriją¹⁰⁵. Visuose Roberto Robertso, Willie'io Gallacherio ir Harry'io Pollitto memuaruose užfiksuotas darbininkų abejingumas Imperijai, išskyrus trumpus ir išskirtinius agresyvaus šovinizmo protrūkius Pirmojo pasaulinio karo metais¹⁰⁶. R. Robertsas pasakoja, kad tie patys žmonės, kurie skubiai būrėsi aplink vėliavas 1914 metų rugsėjį, būtų laikę negarbe stoti į armiją taikos metu. Karališkuosius jubiliejus žmonės šventė kaip nacionalines, o ne imperines šventes: „Visi jautė, kaip džiugėsio ir laisvės diena suburia visą šalį.“ Per Imperijos dieną mokiniai visai galėjo jaustis imperialistais, nes juos mokė „daugybės nenuoseklių faktų apie Indiją [ir] Afrikos kraštus, <...> kuriuos visus valdė Edvardas Taikūsis (mano tėvas vadino jį „prašmatniuoją“).“ Tačiau R. Robertsas pabrėžia: „Išskyrus nacionalinės krizės ar švenčių laikotarpius, pramonės darbininkai, nors ir toriai, rojalistai bei patriotai, visiškai nesidomėdavo jokiais kitais įvykiais, išskyrus vietinius, neskaitant arklių lenktynių.“¹⁰⁷

Pastarąjį teiginį patvirtina pačios darbininkų autobiografijų antraštės: „Vaiškystė Šefilde“, „Mano Dorseto dienos“, „Niulino berniukai“, „Atsiminimai apie senąjį Poplarą“, „Salfordo vaikas“, „Vaikinas iš Ankoutso“, „Vyras iš Kento“, „Meilė Bermondsejui ir jo žmonėms“, „Lankašyro gatvėje“, „Stiuarto gatvė 36“, „Baltonas“, „Lark Raiz kaimas“. Šių memuarų aprėptis beveik išskirtinai vietinė. Juose slypi vienas iškalbingiausių nutylėjimų, aptinkamų darbininkų memuaruose: jie ne tik neišreiškia jokių imperialistinių sentimentų, bet išvis nemini imperijos. Daugelis autobiografijų rašytojų, tarp jų kai kurie būsiami socialistai, prisimena, kad mėgavosi Henty'io stiliaus pasakojimais¹⁰⁸, bet dėl to jie netapo imperialistais. Regis, jie net nepastebėjo, kad šios pasakos turi ideologinį užtaisą, ir skaitė jas vien kaip nuotykių istorijas egzotiškame Indijos ar Afrikos fone, o ne teritorijose, kurių kontrolei skaitytojas norėtų paskirti visą gyvenimą.

Taigi auditorijų istorija turės atsižvelgti ne tik į konkrečias žinias, kurias skaitytojai randa tekstuose, bet ir tą patiklumo lygį, pasinėrimą į pasakojimą ir kritinį atstumą, kuriuos skaitytojas suteikia šiems tekstams. Semiotikai vadina šį auditorijos atsako matmenį „isiuva“, kurią Jacques'as Alainas-Milleris apibrėžė kaip „subjekto santykį su jo diskurso grandine“¹⁰⁹. Rogeris Chartier, pa-

vyzdžiui, bandė nustatyti skaitytojų santykį su suktybių istorijomis, leistomis septynioliktajame ir aštuonioliktajame šimtmečiuose Prancūzijoje. Jis padarė išvadą, kad dėl to, jog šios istorijos derino dokumentinės literatūros poveikį su parodija, jos išlaikydavo skaitytoją ties patiklumo ir netikėjimo riba.

„Tikėjimą tuo, ką skaitai, lydi juokas, nešantis melą; siekiama skaitytojo pasitikėjimo, tačiau tam tikras atstumas parodo literatūrą, kokia ji yra <...>. Ta trapi pusiausvyra leidžia daugybinius perskaitymus, kurie svyruoja tarp literatūrinės interpretacijos įtikimumo ir parodijos atpažinimo bei malonumo <...>. Taigi skaitytojas tuo pat metu ir žino, ir pamiršta, kad literatūra yra fantazija.“¹¹⁰

Gal taip ir būna, bet iš kur galime tai žinoti? R. Chartier trūksta tiesioginių auditorijos dalyvavimo įrodymų, todėl jis stengiasi juos išvesti iš tekstų ir leidėjų priimtų redakcinių sprendimų analizės. Tai išradingas metodas, tačiau jis neleidžia išvengti suvokimo rikto. Dauguma „išiuvos“ tyrinėtojų konstruoja savo teorijas ant dar nepatikimesnio pamato. Pavyzdžiui, Kaja Silverman su dideliu įsitikinimu aiškina, kokias perspektyvas verčia auditoriją priimti Hitchcocko filmas „Psichopatas“, neapklaususi nė vieno tikro žiūrovo. Šioje srityje George'as Acornas buvo iškilus sociologas: jis stebėjo Edvardo laikų „Psichopato“ atitiktens suktybių istorijos auditoriją. Tai buvo „tragiška spalvinga melodrama, kurioje piktadarys visada prisiekinėdavo nusiplauti rankas herojaus krauju“. G. Acornas nustatė, kad žiūrovų dalyvavimas pasakojime apėmė labai platų diapazoną:

„Saugokis!“ Šaukia suaudrinta galerijos publika, „jis tuoj nudurs ją peiliu“. O kai užnuodyta taurė paduodama gražuoliui herojui, pjesės veiksmas vėluoja dėl balsų, sujaudintai

104 DUNAE, Patrick A. Boys' literature and the idea of Empire, 1870–1914. *Victorian Studies*, 1980, vol. 24, p. 105–121.

105 MACKENZIE, John M. *Propaganda and Empire: The manipulation of British public opinion, 1880–1960*. Manchester, 1984, p. 254.

106 GALLACHER, William. *Revolt on the Clyde: An autobiography*. London, 1936, p. 18–19; POLLITT, Harry. *Serving my time: An apprenticeship in politics*. London, 1933, p. 85–87.

107 ROBERTS, Robert. *Classic slum...*, p. 140–144, 162–163, 179–182.

108 LANIGAN, John. Thy kingdom *did* come. TS in Brunel University Library, 22, p. 63; HOLT,

William. *Under a Japanese parasol*. Halifax, 1933, p. 111–112; ALLAWAY, John. In GOLDMAN, Ronald (ed.). *Breakthrough: Autobiographical accounts of the education of some socially disadvantaged children*. London, 1968, p. 7–9; GRIFFITHS, James. *Pages from memory*. London, 1969, p. 11–12; EDWIN, John. *I'm going – what then?* Bognor Regis, 1978, p. 89.

109 Teorinį „išiuvos“ aptarimą rasite SILVERMAN, Kaja. *The subject of semiotics*. New York, 1983, sk. 5.

110 CHARTIER, Roger. *Cultural uses of print...*, p. 335–336.

liepiančių negerti iš jos. „Užsičiaupk, apdujėli!“ – koks nors senas burbeklis paliepia artimiausiam tokio balso savininkui: „kaipgi jie toliau vaidins, jei jo nenunuodys? Be to, galų gale herojus vis tiek laimi, ar ne?“¹¹¹

R. Chartier ir K. Silverman mano, kad visų auditorijų santykis su esamu naratyvu yra vienodas, o G. Acornas pripažįsta, kad individualaus teatro žiūrovo „įsiuvas“ gali būti labai skirtingos. R. Chartier padarė išvadą, kad jo skaitytojai tuo pat metu tiki ir netiki, o G. Acornas mato, kad jo auditorija akivaizdžiai skiriasi į visiškai patikėjusius ir paniekinančiai skeptiškus. K. Silverman tvirtina, kad „įsiuva“ apima „pasyvų panėrimą į išankstines diskursyvias pozicijas“, kuriose auditorija „leidžia sau klausytis filmo pasakojamo diskurso“; dalis G. Acorno auditorijos gana agresyviai bandė įsibrauti į naratyvą ir perimti diskurso kontrolę, o kita dalis (kartu su G. Acornu) visiškai atsiskyrė nuo pjesės ir šaipėsi iš jos barškančio mechanizmo. Bet kas, abejojantis eilinio skaitytojo galimybe manipuliuoti tekstu, turėtų pagalvoti apie Viktorijos laikų aktorių, kuris puikiai suvaidino melodramatišką sceninę mirtį ir darbininkų klasės auditorijai garsiai pareikalavus „Numirk vėl!“ – padarė tai dar kartą¹¹².

Kadangi šios auditorijos tokios gaivališkos ir net diktatoriškos, „įsiuvas“ terminą reikėtų atmesti kaip klaidinantį, nes jis reiškia, kad skaitytojas bejėgiškai įdygsniuojamas į naratyvą. Vietoje to turėtų klausyti apie auditorijos dalyvavimo (išitraukimo) laipsnį, nes ji gali būti gana aktyvi. Taip pat galima klausiti, kodėl K. Silverman ir tiek daug kitų literatūros teoretikų įprastai tyrinėja šią auditoriją kaip pasyvų indą, bet tai kitas klausimas kitai apybraižai. Trumpas atsakymas būtų toks: demokratinėje visuomenėje ši prielaida patraukli abiem politinio spektro kraštutinumams, nes racionaliai paaiškina, kodėl nesiseka laimėti plataus liaudies palaikymo: jie galėtų juo gardžiuotis, jei tik žiniasklaida kažkaip nemanipuliuotų masėmis. Taigi ir kultūros studijų monografijos, ir Antiamerikietiškos veiklos tyrimo komisija iš esmės dėl tų pačių priežasčių bandė atskleisti į Holivudo filmus įterptas velniškai subtilias politines potekstes.

Negalima neigti, kad filmai ir knygos gali būti manipuliatyvūs, bet lygiai taip pat akivaizdu, kad negalime žinoti, ar ir kada jiems tai pavyksta, jei kaip nors neapklausiamo auditorijos. Dėl suprantamų priežasčių šiuo metu daugelis literatūros kritikų stengiasi prisistatyti kaip sociologai, o ne tiesiog kaip literatai: jiems rūpi ne tai, ką tekstai reiškia, bet ką jie daro, kaip teigė Stanley'is Fishas¹¹³. Aš atsakyčiau, kad vienodo dėmesio nusipelno klausimai: ką tekstai daro, kokia tekstų prasmė ir kurie tekstai yra geriausi. Mano nuomone, literatūros kritika negali atsakyti į pirmąjį iš šių klausimų, o auditorijų istorija gali. Kitaip sakant, skaitytojas yra už teksto ribų.

1. ACORN, George. *One of the multitude*. London, 1911.
 2. ADAMS, W. E. *Memoirs of a social atom*. New York, 1968.
 3. ALBAYA, Winifred. *A Sheffield childhood*. Sheffield, n.d.
 4. ALLAWAY, John. In GOLDMAN, Ronald (ed.). *Breakthrough: autobiographical accounts of the education of some socially disadvantaged children*. London, 1968.
 5. ALLEN, James Smith. History and the novel: *Mentalité* in modern popular fiction. *History and Theory*, 1983, vol. 22, p. 248–249.
 6. ALTICK, Richard D. *The English common reader*. Chicago, 1957.
 7. BALDICK, Chris. *The social mission of English criticism 1848–1932*. Oxford, 1983.
 8. BARCLAY, Tom. *Memoirs and medlies: The autobiography of a bottle-washer*. Leicester, 1934.
 9. BEEZER, Anne; GRIMSHAW, Jean; BARKER, Martin. Methods for cultural studies students. In PUNTER, David (ed.). *Introduction to contemporary cultural studies*. London, 1986, p. 97, 109–113.
 10. BELL, Lady [Florence]. *At the works*. London, 1907.
 11. BEZER, John James. The autobiography of one of the Chartist rebels of 1848. In VINCENT, Davis (ed.). *Testaments of radicalism: Memoirs of working class politicians 1790–1885*. London, 1977.
 12. BRATTON, J. S. *The impact of Victorian children's literature*. London, 1981.
 13. BRYSON, Elizabeth. *Look back in wonder*. Dundee, 1967.
 14. BROOKS, Jeffrey. *When Russia learned to read: Literacy and popular culture, 1861–1917*. Princeton, 1988.
 15. BROWNE, Ray B. Popular culture – new notes toward a definition. In GEIST, Christopher G.; NACHBAR, Jack (eds.). *The popular culture reader*. 3rd ed. Bowling Green, 1983.
 16. BURGESS, Joseph. *A potential poet? His autobiography and verse*. Ilford, 1927.
 17. BURNETT, John; VINCENT, David; MAYALL, David (eds.). *The autobiography of the working class: An annotated, critical bibliography*. 3 vols. New York, 1984–1989.
 18. CHARTIER, Roger. *The cultural uses of print in early modern France*. Tr. Lydia G. Cochrane. Princeton, 1987.
 19. CHASE, Malcolm. *The people's farm: English radical agrarianism 1775–1840*. Oxford, 1988.
 20. COOKSON, Catherine. *Our Kate*. London, 1969.
 21. COOPER, Thomas. *The life of Thomas Cooper*. London, 1882.
 22. COWARD, Henry. *Reminiscences of Henry Coward*. London, 1919.
 23. COX, Alfred. *Among the doctors*. London, 1950.
 24. CULLER, Jonathan. Prolegomena to a theory of reading. In SULEIMAN, Susan R.; CROSSMAN, Inge (eds.). *The reader in the text: Essays on audience and interpretation*. Princeton, 1980.
 25. DARNTON, Robert. *The kiss of Lamourette*. New York, 1990.
 26. DAVIES, Walter Haydn. *The right place – the right time*. Llandybie, 1972.
 27. DERRIDA, Jacques. *Of grammatology*. Tr. Gayatri Chakravorty Spivak. Baltimore, 1976.
 28. DONALDSON, William. *Popular literature in Victorian Scotland*. Aberdeen, 1986.
 29. DONNELLY, Peter. *The yellow rock*. London, 1950.
- 111 ACORN, Georg. *One of the multitude...*, p. 134–136.
- 112 WRIGHT, Thomas. *Some habits and customs...*, p. 165.
- 113 FISH, Stanley. *Is there a text in this class?* Cambridge, Mass, 1980.

30. DUNAE, Patrick A. Boys' literature and the idea of Empire, 1870–1914. *Victorian Studies*, 1980, vol. 24, p. 105–121.
31. DUNAE, Patrick A. Penny dreadfuls: Late nineteenth-century boy's literature and crime. *Victorian Studies*, 1979, vol. 22, p. 133–150.
32. EAGLETON, Terry. *Literary theory: An introduction*. Minneapolis, 1983.
33. EDWARDS, Will Jon. *From the valley I came*. London, 1956.
34. EDWIN, John. *I'm going – what then?* Bognor Regis, 1978.
35. ENGLISH, Barbara. Lark Rise and Juniper Hill: A Victorian community in literature and in history. *Victorian Studies*, 1985, vol. 29, p. 7–35.
36. FISH, Stanley. *Is there a text in this class?* Cambridge, Mass, 1980.
37. FISHMAN, William J. *East End Jewish radicals 1875–1914*. London, 1975.
38. FLINT, Elizabeth. *Hot bread and chips*. London, 1963.
39. [FREEMAN, Arnold]. *The equipment of the workers*. London, 1919.
40. GAGNIER, Regenia. Social atoms: Working-class autobiography, subjectivity and gender. *Victorian Studies*, 1987, vol. 30, p. 335–163.
41. GALLACHER, William. *Revolt on the Clyde: An autobiography*. London, 1936.
42. GILMORE, William J. *Reading becomes a necessity of life: Material and cultural life in rural New England 1780–1835*. Knoxville, 1989.
43. GINZBURG, Carlo. *The cheese and the worms: The cosmos of a sixteenth-century miller*. Tr. John and Anne Tedeschi. Baltimore, 1980.
44. GRIFFITHS, James. *Pages from memory*. London, 1969.
45. HACKETT, Nan. *XIX century British working-class autobiographies: An annotated bibliography*. New York, 1985.
46. HALL, David D. The history of the book: New questions? New answers? *Journal of Library History*, 1986, vol. 21, p. 27–36.
47. HAMPTON, Nora. *Memories of Baptist End, Netherton, Dudley in the period 1895–1919*. TS, Brunel Univ. Library.
48. HARDING, Arthur. *East End underworld: Chapters in the life of Arthur Harding*. Ed. Raphael Samuel. London, 1981.
49. HAW, George. *The life story of Will Crooks, MP*. London, 1917.
50. HOLT, William. *Under a Japanese parasol*. Halifax, 1933.
51. HOLUB, Robert C. *Reception theory: A critical introduction*. London, 1984.
52. HOWARD, J. H. *Winding lanes*. Caernarvon, n.d.
53. HOWELL, George. *Draft autobiography* [rank-raštis]. Bishopsgate Institute, vol. B, b/4, f. 4.
54. HOWELL, George. *The conflicts of capital and labour*. 2nd ed. London, 1890.
55. JACKSON, T. A. *Autobiografijos juodraštis*. Marxo memorialinė biblioteka.
56. KLANCHER, Jon P. *The making of English reading audiences, 1790–1832*. Madison, 1987.
57. LANDSMAN, Ned. Evangelists and their hearers: Popular interpretation of revivalist preaching in eighteenth-century Scotland. *Journal of British Studies*, 1989, vol. 28, p. 120–149.
58. LANIGAN, John. Thy kingdom *did* come. TS in Brunel University Library, 22.
59. LEENHARDT, Jacques; JOSZA, Pierre. *Lire la lecture: Essai de sociologie de la lecture*. Paris, 1982.
60. MACKENZIE, John M. *Propaganda and Empire: The manipulation of British public opinion, 1880–1960*. Manchester, 1984.
61. MACPHERSON, Crawford B. *The political theory of possessive individualism: Hobbes to Locke*. Oxford, 1964.
62. MATTHEWS, William. *British autobiographies*. Hamden, Conn., 1968.
63. MCLAUGHLAN, Thomas. *The life of an ordinary man*. N.p., 1979.
64. MILES, Peter. The painter's Bible and the British workman: Robert Tressell's literary activism. In HAWTHORN, Jeremy (ed.). *The British working-class novel in the twentieth century*. London, 1984, p. 2–10.
65. MORETTI, Franco. *Signs taken for wonders: Essays on the sociology of literary forms*. New

- York, 1988.
66. MURPHY, John Thomas. *New horizons*. London, 1941.
 67. MURPHY, Paul Thomas. Imagination flaps its sportive wings: Views of fiction in British working-class periodicals, 1816–1858. *Victorian Studies*, 1989, vol. 32, p. 341–353.
 68. PYKE, Richard. *Men and memories*. London, 1948.
 69. POLLITT, Harry. *Serving my time: An apprenticeship in politics*. London, 1933.
 70. RADWAY, Janice. *Reading the romance: Women, patriarchy and popular literature*. Chapel Hill, 1984.
 71. RADWAY, Janice. The Book-of-the-Month Club and the general reader: On the uses of „serious“ fiction. *Critical Inquiry*, 1988, vol. 14, p. 516–538.
 72. ROBERTS, Robert. *The classic slum: Salford life in the first quarter of the century*. London, 1990.
 73. ROGERS, Frederick. *Life, labour and literature*. London, 1913.
 74. ROSE, Jonathan. The workers in the workers' educational associations, 1903–1950. *Albion*, 1989, vol. 21, p. 591–608.
 75. SHIACH, Morag. *Discourse on popular culture*. Cambridge, 1989.
 76. SHINWELL, Emanuel. *Conflict without malice*. London, 1955.
 77. SYKES, John. *Slawit in the 'sixties*. London, 1926.
 78. SILVERMAN, Kaja. *The subject of semiotics*. New York, 1983.
 79. SMITH, Barbara Herrnstein. *Contingencies of value: Alternative perspectives for critical theory*. Cambridge, Mass., 1988.
 80. SPRINGHALL, John. „A life story for the people:“ Edwin J. Brett and the London „low-life“ penny dreadfuls of the 1860s. *Victorian Studies*, 1990, vol. 33, p. 223–246.
 81. SPUFFORD, Margaret. *Small books and pleasant histories: Popular fiction and its readership in seventeenth-century England*. Athens, Ga., 1982.
 82. STEVENSON, Louise L. Prescription and reality: reading advisors and reading practice, 1860–1880. *Book Research Quarterly*, 1990–1991, vol. 6, p. 43–61.
 83. The labour party and the books that helped to make it. *Review of Reviews*, 1906, vol. 33, p. 568–582.
 84. THOMPSON, Flora. *Lark Rise to Candleford*. Harmondsworth, 1987.
 85. TOEWS, John E. Intellectual history after the linguistic turn: The autonomy of meaning and the irreducibility of experience. *American Historical Review*, 1987, vol. 92, p. 883–885.
 86. TOMPKINS, Jane. *Sensational designs: The cultural work of American fiction 1790–1860*. New York, 1985.
 87. VINCENT, David. *Bread, knowledge and freedom: A study of nineteenth-century working class autobiography*. London, 1981.
 88. WELCH, Charles H. *An autobiography*. Bantead, 1960.
 89. WHITE, Hayden. Method and ideology in intellectual history: The case of Henry Adams. In LACAPRA, Dominick; KAPLAN, Steven L. (eds.). *Modern European intellectual history: Reappraisals and new perspectives*. Ithaca, 1982.
 90. WIENER, Joel H. *Radicalism and freethought in nineteenth-century Britain: The life of Richard Carlile*. Westport, Conn., 1983.
 91. WIENER, Joel. *William Lovett*. Manchester, 1989.
 92. WRIGHT, Thomas. *Some habits and customs of the working classes*. London, 1867.

Jonathan Rose

Summary

As a genre, the working-class autobiography originates around 1800 – here too the reading revolution marked a watershed, when common readers began to write about themselves. And they are often wonderfully forthcoming about their reading experiences – not only what they read, but how they comprehended and reacted to their reading. These sources open up a new scholarly frontier. They will make possible a third generation of reading history – a history of audiences, which would reverse the usual perspective of intellectual historiography. It would first define a mass audience, then determine its cultural diet, and ultimately measure the collective response of that audience not only to particular works of literature, but also to education, religion, art, and any other cultural activity. Whereas reception histories have generally traced the responses of professional intellectuals (literary and social critics, academics, clergymen), audience histories would focus on the common reader – defined as any reader who did not read books for a living. The British working-class reader happens to be my subject, but this essay offers general encouragement and advice for the study of common readers in all classes and all nations. It illustrates some of the questions a history of audiences could tackle, and points out the methodological problems it may involve.

KEYWORDS: audience research, working class, reading, readers, history of audiences.

Jonathanas Rose'as (g. 1952) – Driu universiteto (Medisonas, Niu Džersis, JAV) profesorius. Jo mokslinio intereso sritys: Britų istorija, intelektinės minties istorija, knygos istorija. Pastaruoju metu intensyviai tiria visuotinę skaitymo istoriją, yra paskelbęs prestižinius apdovanojimus pelnusių monografių („Britų darbininkų klasės intelektinis gyvenimas“, 2001; „Literatūrinis Churchillis: autorius, skaitytojas, veikėjas“, 2014 ir kt.). Naujausia knyga, skirta taip pat skaitymo problematikai – „Skaitytojo išlaisvėjimas“ (Reader's Liberation, Oxford, 2018). Vienas iš pasaulinės mokslinės Autorystės, skaitymo ir leidybos istorijos draugijos (*Society for the History of Authorship, Reading and Publishing, SHARP*) įkūrėjų 1991 m., aktyviai joje dirbantis ir dabar, šios draugijos tęstinio mokslinio leidinio „Book History“ vyriausiasis redaktorius.

Vertimas spausdinamas autoriui maloniai sutikus: © Jonathan Rose

Versta iš: Journal of the History of Ideas, 1992, vol. 53, p. 47–70.

Iš anglų kalbos vertė Elena MACEVIČIŪTĖ

Iteikta 2018 m. balandžio 26 d.

Priimta 2018 m. balandžio 30 d.